

ΜΙΧΑΛΗΣ ΨΗΜΙΤΗΣ
Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Τα «κινήματα επανατοπικοποίησης» ως επιτέλεση της αντι-παγκοσμιοποίησης: Διαυγάζοντας θεωρητικά νέες συλλογικές δράσεις και διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού

1. Εισαγωγικά

Τα κινήματα επανατοπικοποίησης ή προεικονιστικά κινήματα θεωρούνται συλλογικές δράσεις τελευταίας γενιάς, θεωρούνται «μεταβατικά κινήματα» στο μέτρο που χτίζουν σχετικά μικρές τοπικές κοινότητες μέσω των οποίων οι εμπλεκόμενοι κυριολεκτικά μεταβαίνουν από τις εμπορευματικές, παραγωγιστικές και υπερκαταναλωτικές κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού σε αποεμπορευματοποιημένες πρακτικές συνεργατικής οικονομίας, συγκρατημένης κατανάλωσης και στοχευμένης αποανάπτυξης.

Σε αυτό το άρθρο διερευνώνται ορισμένες όψεις των κινήματων επανατοπικοποίησης και ιδιαίτερα η δυναμική επιρροή που αυτά είναι σε θέση να ασκήσουν όχι μόνο στην εμπέδωση ενός νέου αξιακού πλέγματος στις δραστηριότητες και στις σχέσεις που αναπτύσσονται εντός των καθημερινών οικονομικών πρακτικών, αλλά και στη μεταβολή του παραγωγικού υποδείγματος, θεωρημένου συνδυαστικά ως συνόλου τρόπων οργάνωσης των διαδικασιών οικονομικής, πολιτικής, πολιτισμικής και βιοψυχικής αναπαραγωγής της κοινωνίας.

Αρχικά, θα εξεταστεί το ιστορικό ζήτημα της σχέσης μεταξύ των κοινωνικών κινήματων και της διαδικασίας κοινωνικού μετασχηματισμού. Στη δυναμική αυτής της σχέσης, τα κινήματα αναλύονται ως αποτελέσματα διεργασιών κοινωνικού μετασχηματισμού που αναφέρονται σε ποικίλες όψεις οργάνωσης της κοινωνίας, ενώ συνάμα αυτά τα ίδια κινήματα παρεμβαίνουν ενεργά και με πολλαπλούς τρόπους σ' αυτές τις διεργασίες μετασχηματισμού.

Κατόπιν, θα προσεγγιστεί με κριτικό τρόπο –με στόχο να αποδομηθεί θεωρητικά– μια «μυθολογία της παγκοσμιοποίησης», σύμφωνα με την οποία | 281

στις μέρες μας βιώνουμε αναπόδραστα ένα «τέλος της γεωγραφίας» που διαμορφώνει «από τα πάνω» έναν πλανήτη αποκεντρωμένο απεδαφικοποιώντας τις αγορές και τις ταυτότητες, ενώ συγχρόνως επιφέρει νέες ταξικο-κοινωνικές μεταβολές που εκτοπίζουν και καθιστούν παρωχημένες τις προηγούμενες ταξικές ανισότητες. Η κριτική προσέγγιση βασικών θέσεων της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης θα γίνει σε συνάρτηση με περιπτώσεις μορφών σύγχρονων κοινωνικών κινήματων που αμφισβητούν μέσα στην καθημερινότητα και εν τη πράξει αυτές τις θέσεις.

Στη συνέχεια, θα αναδειχθούν τα χαρακτηριστικά των σύγχρονων κινήματων επανατοπικοποίησης και ειδικότερα εκείνα (εδαφικοποίηση, προεικό-νιση, κοινοτισμός) που συγκρούονται με τη λογική της παγκοσμιοποίησης και, στο πλαίσιο της αλληλέγγυας οικονομίας, προτείνουν μέσω βιωματικής εφαρμογής εναλλακτικούς τρόπους συσχέτισης με το παρόν («παγκοσμιοποίηση από τα κάτω», ισχυρές τοπικές ταυτότητες, υβριδικός συνδυασμός παλαιών και νέων ταξικών και κοινωνικών ανισοτήτων).

Τέλος, με τη συνδρομή μιας θεωρητικά αποσαφηνισμένης εκδοχής της ιστορικά εδραιωμένης μαρξιστικής έννοιας του οικονομικο-κοινωνικού σχηματισμού, θα επιχειρηθεί η εννοιολόγηση των κινήματων επανατοπικοποίησης ως κοινοτικών μορφών κοινωνικής συσχέτισης και συλλογικής δράσης που διαμορφώνουν δυναμικά και προοπτικά ένα καινούργιο συλλογικό υπόδειγμα συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής.

2. Κοινωνικά κινήματα και κοινωνική μεταβολή

Το ζήτημα της κοινωνικής μεταβολής, των όρων υπό τους οποίους αυτή συντελείται και της σχέσης της με τις συλλογικές δράσεις των κοινωνικών δρώντων απασχόλησε ανέκαθεν τους μελετητές των κοινωνικών κινήματων. Η μελέτη των κοινωνικών κινήματων και των συλλογικών δράσεων είναι εξ ορισμού και ιστορικά συνυφασμένη με την ανάλυση της κοινωνίας. Από τη μαρξική αντίληψη της ανάπτυξης των εργατικών κινήματων ως αποτελέσματος των διαδικασιών διπλής συγκεντροποίησης, της βιομηχανικής παραγωγής και της εργατικής δύναμης, μέχρι τη διαπίστωση του Η. Blumer (1951) ότι τα κοινωνικά κινήματα είναι συλλογικές προσπάθειες επιτέλεσης νέων τρόπων ζωής,¹ η ανάλυση των κινήματων συνδέεται με σαφή τρόπο με τις διαδικασίες μεταβολής της κοινωνίας. Άλλοτε επειδή τα κινήματα είναι αποτελέσματα τέτοιων διαδικασιών μεταβολής και άλλοτε γιατί αυτά καθαυτά ενθαρρύνουν και προκαλούν την κοινωνική μεταβολή.

Η μορφή της σύνδεσης των κοινωνικών κινήματων με τη διαδικασία κοινωνικής μεταβολής αποτέλεσε πάντοτε ένα περίπλοκο ζήτημα. Συχνά παρατηρούμε δύο διαμετρικά αντίθετες αντιλήψεις σχετικά με τη δυναμική της

282 | 1. Βλ. Blumer, Herbert 1951, Social Movements, in *New Outline of the Principles of Sociology*, McClung Lee, Alfred and Ezra Park, Robert, eds. New York: Barnes & Noble, pp. 199-220.

σχέσης των κινημάτων με την κοινωνία. Από τη μια πλευρά, υπάρχει ένας «βολονταρισμός των κινημάτων» που, με την ελπίδα της αυτοεκπληρούμενης προφητείας, βλέπει κάθε διαδικασία μεταβολής στην κοινωνία ως αποτέλεσμα της δράσης συλλογικών δρώντων από τα κάτω. Από μια οπτική γωνία μυθοποίησης των κοινωνικών κινημάτων, αυτή η θεώρηση των πραγμάτων οδηγεί συχνά τους ατομικούς δρώντες σε υπερβολικές προσδοκίες έναντι των συλλογικών δρώντων. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη τα κινήματα είναι πάντα «εκεί έξω» έτοιμα να παλέψουν και να ανατρέψουν, περιμένοντας απλώς τη σωστή μαζικοποίηση και αγωνιστική κορύφωση. Το αποτέλεσμα είναι ότι, μπροστά στις πραγματικές δυσκολίες οργάνωσης και δράσης, τις περισσότερες φορές λαμβάνει χώρα κυριολεκτικά μια απογοήτευση, μια σκληρή απομυθοποίηση των κοινωνικών κινημάτων. Είναι ενδιαφέρον το πώς αυτή η αντίληψη, που σε μια πρώτη ματιά εξάγει την υποκειμενική διάσταση της δράσης, συχνά επικοινωνεί με μια πιο δομικού τύπου προσέγγιση της συλλογικής δράσης και μοιράζεται μαζί της τη βεβαιότητα ότι τα κινήματα εμφανίζονται, δρουν και εξεγείρονται μόνο όταν οι «αντικειμενικές συνθήκες» είναι ώριμες γι' αυτό. Η μεταξύ τους διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι η κλασική δομική μαρξιστική ανάλυση τοποθετεί την επαναστατική δράση στην κοινωνική γεωμετρία ενός συντεταγμένου μέλλοντος, ενώ η βολονταριστική άποψη βλέπει ανά πάσα στιγμή συστηματικά «επιτελεσμένες δυνητικότητες» στο παρόν, «κελύφη» εξέγερσης που αναμένουν απλώς τους κοινωνικούς δρώντες που θα τα πληρώσουν με την κατάλληλη αγωνιστική φόρτιση.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν αρκετοί απολογητές του συστήματος που υποστηρίζουν έναν άκρως «ορθολογικό χαρακτήρα» του σύγχρονου καπιταλισμού, υποστηρίζοντας πως ο καπιταλισμός σήμερα θέτει στον εαυτό του μόνο καθήκοντα που μπορεί να επιλύσει. Έτσι, υπαινίσσονται σαφώς ότι το σύστημα εμπεριέχει μια έμφυτη συλλογική ευφυΐα του κεφαλαίου η οποία το προφυλάσσει από άστοχες ενέργειες και βιαστικές επιλογές που θα μπορούσαν να βλάψουν την απρόσκοπτη λειτουργία του συστήματος. Στην πραγματικότητα όμως, όπως υποστηρίζει ο S. Žižek, ο καπιταλισμός σήμερα ευδοκιμεί, όχι χάρις στον υποτιθέμενο «ορθολογικό» χαρακτήρα του, αλλά επειδή «[...] αποφεύγει τα δεσμά του δραπετεύοντας στο μέλλον [...] σήμερα αντιμετωπίζουμε προβλήματα για τα οποία καμία σαφής λύση δεν είναι εγγυημένη από τη λογική της εξέλιξης».² Με άλλα λόγια, στη σύγχρονη νεοφιλελεύθερη εκδοχή του, ο καπιταλισμός τείνει όλο και περισσότερο να συσσωρεύει τα κρίσιμα προβλήματά του, συγκαλύπτοντάς τα μέσα από την προβολή «καινοτόμων πρακτικών» που απλώς αναβάλουν την αντιμετώπισή τους.

Σύμφωνα με τον Z. Bauman, η σημερινή εξατομικευμένη κοινωνία σημαδεύεται από τη διάλυση των κοινωνικών δεσμών και διακρίνεται για την εναντίωσή της απέναντι στην αλληλεγγύη που θεμελιώνει τους κοινωνικούς δεσμούς.³ Τα κοινωνικά κινήματα, επομένως, συναντούν στη δράση τους μια

2. Βλ. Žižek, Slavoj. 2012, *The Year of Dreaming Dangerously*, London-Brooklyn: Verso, p. 8.

3. Βλ. Bauman, Zygmunt. 2007, *Ρευστός φόβος*, Αθήνα: Πολύτροπον, σ. 35.

διττή δυσκολία. Δεν αγωνίζονται απλώς να ανασυνθέσουν νέους κοινωνικούς δεσμούς εντός μιας εξατομικευμένης κοινωνίας που απωθεί και διαλύει τους κοινωνικούς δεσμούς. Ταυτόχρονα, παλεύουν να αντιπαλέψουν και να κάμψουν τη μεθοδική αντίσταση που οι μορφές συστημικής εξουσίας σε αυτή την κοινωνία προβάλλουν ενάντια στις μορφές αλληλέγγυας συμβίωσης που θεμελιώνουν τους κοινωνικούς δεσμούς. Με άλλα λόγια, τα κινήματα δεν περιορίζονται απλώς να χτίζουν καινούργιους κοινωνικούς δεσμούς ή να ανασυστήνουν παλαιούς και καταλυμένους κοινωνικούς δεσμούς, αλλά οφείλουν διαρκώς να παράγουν σε καθημερινή βάση την αλληλεγγύη ως βασικό συστατικό των δεσμών, ως πρώτη ύλη της κοινωνικότητας που η σύγχρονη μορφή της καπιταλιστικής κοινωνίας υποβαθμίζει και απωθεί. Σε μια κοινωνία που αποδομεί συστηματικά την αλληλεγγύη σε όλα τα πεδία της ζωής, τα κινήματα καλούνται να την παραγάγουν και να την αναπαραγάγουν διευρυμένα, ακριβώς επειδή μόνο μέσω αυτής μπορούν πρακτικά να οικοδομήσουν κοινωνικούς δεσμούς.

Τα κινήματα, λοιπόν, είναι φορείς κοινωνικών μεταβολών και συγχρόνως αποτελούν εκφράσεις των διαδικασιών μεταβολής εντός της κοινωνίας. Δηλαδή, τα ίδια τα κινήματα είναι αποτελέσματα διεργασιών κοινωνικού μετασχηματισμού που αναφέρονται σε πολιτικές, πολιτισμικές, τεχνολογικές, οργανωτικές και οικονομικές όψεις της κοινωνίας, ενώ συνάμα αυτά τα κινήματα παρεμβαίνουν στον έναν ή στον άλλο βαθμό ενεργά σε αυτές τις διεργασίες μετασχηματισμού, είτε επιταχύνοντάς τες είτε αναιρώντας πολλά από τα χαρακτηριστικά τους. Τα κινήματα αυτά καθαυτά είναι εκδηλώσεις κοινωνικής μεταβολής.⁴ Από την εποχή που τα κοινωνικά κινήματα θεωρούνταν ότι μπορούν να πετύχουν τον κοινωνικό μετασχηματισμό σχεδόν μόνο διαμέσου των κοινωνικών επαναστάσεων ή εξεγέρσεων μέχρι την εποχή που θεωρείται ότι τα κινήματα πλέον επιτελούν διαδικασίες κοινωνικής μεταβολής σε καθημερινή κλίμακα, έχει διαρρεύσει πολύς πολιτικός και επιστημονικός χρόνος. Αυτή η «καθημερινοποίηση» της κοινωνικής λειτουργίας των κινήματων οδήγησε μάλιστα στην επινόηση του όρου «κοινωνία κοινωνικών κινήματων» (“Social Movement Society”). Δηλαδή, σε μια προσπάθεια να καταδειχθούν η ζωτική για τις διαδικασίες κοινωνικής μεταβολής παρουσία των κινήματικών πρακτικών και η διάχυση αυτών των πρακτικών σε ολόκληρη τη σύγχρονη κοινωνία.⁵ Όμως, η προβληματική αυτή της σύνδεσης των κινήματων και της κοινωνικής μεταβολής με τον έναν ή τον άλλο τρόπο εστιάζει κυρίως στη μεταβολή των θεσμών. Περιορίζεται, δηλαδή, σε μεγάλο βαθμό να μελετά τα κινήματα ως εργαλεία για την αλλαγή των θεσμών και των τυπικών εξουσιαστικών πρακτικών που είναι συναφείς με τους θεσμούς. Εντούτοις,

4. Βλ. Crossley, Nick. 2002, *Making Sense of Social Movements*, Buckingham-Philadelphia: Open University Press, p. 9.

5. Βλ. Meyer, S. David & Tarrow, Sidney. 1998, A Movement Society: Contentious Politics for a New Century, in *The Social Movement Society. Contentious Politics for a New Century*, Meyer, S. David & Tarrow, Sidney, eds. Oxford: Rowman and Littlefield, pp. 1-28.

τα κινήματα δεν είναι απλώς εργαλεία κοινωνικής και πολιτικής μεταβολής θεσμικού τύπου, είναι συγχρόνως χώροι κοινωνικής συμβίωσης και παραγωγής πολιτισμικών και συμβολικών πρακτικών απολύτως απαραίτητων για την εξασφάλιση της βιωματικής και βιογραφικής συνέχειας που αναζητούν σ' αυτά τα μέλη τους. Πράγματι, τα κινήματα αλλάζουν τους θεσμούς διαμέσου της διαμαρτυρίας, της πίεσης, της διαπραγμάτευσης και της εξέγερσης, όμως διαθέτουν σωρεία άλλων εργαλείων για να παρεμβαίνουν στην καθημερινή διάδραση και στις μικρο-σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται στους βιόκοσμους της καθημερινότητας.

Είναι γνωστό από τη δεκαετία του '60 πως τα σύγχρονα κινήματα ενεργοποιούνται ταυτόχρονα στο δημόσιο χώρο και στην ιδιωτική σφαίρα του βίου.⁶ Επιδιώκουν μεταβολές τόσο σε κεντρικό θεσμικό επίπεδο (νομοθεσία, μεταρρυθμίσεις, κρατικές πολιτικές και κεντρικές πολιτικές αποφάσεις) όσο και στο μικρο-επίπεδο της καθημερινότητας (αλλαγές σε συνήθειες, συμπεριφορές, αντιλήψεις, αξίες, στάσεις). Επομένως, η σημασία της δυναμικής της κοινωνικής μεταβολής που εμπερικλείουν τα κινήματα πρέπει να εξετάζεται στο πλαίσιο δράσης στο οποίο κάθε φορά αυτά ενεργοποιούνται. Άλλοτε στο πεδίο των δημόσιων θεσμών, άλλοτε στους χώρους της καθημερινότητας κι άλλοτε και στα δύο, τα κινήματα αναπτύσσουν κάθε φορά και ανάλογα με τη συγκυρία δράσεις ειδικού τύπου, που δεν μπορούν συνολικά να υπαχθούν σε ενιαία κριτήρια ανάλυσης. Ειδικότερη δυσκολία ταξινόμησης και κατάταξης, ως προς τις ακριβείς κοινωνικές μεταβολές που επιφέρουν, εμφανίζουν εκείνα τα κινήματα που εμπρόθετα «αποσύρονται» από τον ευρύτερο δημόσιο χώρο και την ανοιχτή αντιπαράθεση με το κράτος και τους θεσμούς, επιλέγοντας να επικεντρώνονται στην κατασκευή κοινοτικού τύπου συλλογικοτήτων και προεικονιστικών πρακτικών.

3. Η παγκοσμιοποίηση και οι μύθοι της

Μια μυθολογία της παγκοσμιοποίησης που διαμορφώθηκε κυρίως τη δεκαετία του '90 εξέθρεψε σειρά ισχυρών δημοφιλών παραδοχών. Βασικές από αυτές είναι: το «τέλος της γεωγραφίας» που θα διαμόρφωνε έναν πλανήτη αποκεντρωμένο στη βάση της απεδαφικοποίησης των αγορών και των ταυτοτήτων, η «παγκοσμιοποίηση από τα πάνω», δηλαδή μια μακρο-δομική σύλληψη

6. Βλ. Habermas, Jurgen. 1979, *La Crisi della Razionalità nel Capitalismo Maturo*, Roma-Bari: Laterza, Habermas, Jurgen. 1981, *New Social Movements*, *Telos* 49, pp. 33-37, Offe, Claus. 1977, *Lo Stato nel Capitalismo Maturo*, Milano: Etas Libri, Offe, Claus. 1980, *Quell'errore di Costruzione della Società Borghese*, in *La Democrazia in Discussione. Interviste*, Bolaffi, Angelo, ed. Bari: De Donato, pp. 125-145, Offe, Claus. 1987, *Challenging the Boundaries of Institutional Politics: Social Movements since the 1960s*, in *Changing Boundaries of the Political. Essays on the Evolving Balance between the State and Society, Public and Private in Europe*, Maier, S. Charles, ed. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 63-105.

της παγκοσμιοποίησης συνώνυμη ενός κοσμοπολιτισμού που αποδομεί τις εθνικές και τοπικές πραγματικότητες και τις εγκλωβίζει σε έναν απλό «ρόλο προσαρμογής», η αντίληψη της αυτοματικής παραγωγής μιας «παγκόσμιας ηθικής συνείδησης» βασισμένης στις νέες τεχνολογίες της επικοινωνίας, ο «αναπόδραστος» χαρακτήρας της παγκοσμιοποίησης και η διαπίστωση ότι οι νέες ταξικο-κοινωνικές μεταβολές που επιφέρει εκτοπίζουν και καθιστούν παρωχημένες τις προηγούμενες ταξικές ανισότητες.⁷

Εδώ θα επιχειρηθεί η θεωρητική αποδόμηση τριών εξ αυτών των παραδοχών που συνδέονται άμεσα με τη συζήτηση περί των κοινωνικών κινήματων ή, καλύτερα, αμφισβητούνται από την ίδια τη δυναμική που τα σύγχρονα κινήματα υποκείμενα αναπτύσσουν στο σημερινό κόσμο.

3.1.: Ο μύθος του «τέλους της γεωγραφίας»

Η πρόβλεψη για το «τέλος της γεωγραφίας» που υποτίθεται ότι διαμορφώνει έναν πλανήτη ενοποιημένο, αποκεντρώνοντας τόσο τις αγορές όσο και τις ταυτότητες, οδηγεί στη διαπίστωση ότι βαίνουμε γοργά και αναπόφευκτα προς την εξαφάνιση των γεωγραφικών αποστάσεων, στην πλήρη ενοποίηση της αγοράς και στην αποκέντρωση του συνόλου των οικονομικών και πολιτισμικών δραστηριοτήτων. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι οι επικοινωνιακές τεχνολογίες και η γεωγραφική κινητικότητα συμβάλλουν καθοριστικά στην εξαφάνιση των αποστάσεων και στην απεδαφικοποίηση των αγορών και των ταυτοτήτων.

Αυτή η πρόβλεψη, όμως, δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Σε ό,τι αφορά τις αγορές, είναι σωστότερο να μιλάμε μάλλον για μια νέα γεωγραφία της παγκοσμιοποίησης παρά για το τέλος της γεωγραφίας.⁸ Πράγματι, μακράν του να αποκεντρώνει τις οικονομικές δραστηριότητες και τους οικονομικούς πόρους, η παγκοσμιοποίηση διαμορφώνει συχνά συνθήκες συγκεντροποίησής τους. Αυτό καταδεικνύει η δημιουργία παγκόσμιων πόλων «ανάπτυξης» (πόλεις ή περιοχές) που συγκεντρώνουν σε συνθήκες σκανδαλώδους ανισορροπίας οικονομικούς πόρους και επιχειρηματικές δραστηριότητες, επειδή διατηρούν έναν σχεδόν ολιγοπωλιακό έλεγχο των συνθηκών μαζικής εφαρμογής καινοτόμων επιχειρηματικών στρατηγικών. Πράγματι, είναι άκρως περίεργο πώς οι καινούργιες επικοινωνιακές τεχνολογίες και το υποτιθέμενο άνοιγμα των εθνικών συνόρων, που φέρνουν τόσο κοντά τους ανθρώπους και τις δραστηριότητές τους σε ολόκληρο τον πλανήτη, όχι μόνο δεν εμπόδισαν την ανισόρροπη ανάπτυξη και την άνιση κατανομή των πόρων, αλλά τις ενίσχυσαν σε εκθετικό βαθμό! Γίνεται, δηλαδή, ολοένα και πιο σαφές ότι, παρ' όλες τις τεράστιες ροές ανθρώπων, πληροφοριών, κεφαλαίων και εμπορευμάτων, η παγκοσμιοποίηση αντί να μειώσει τις οικονομικές

7. Βλ. Noya, Javier & Rodriguez, Beatriz. 2010, *Teorías Sociológicas de la Globalización*, Madrid: Tecnos.

8. *ibid.*, p. 20.

και κοινωνικές ανισότητες τις ενίσχυσε με τρόπο πρωτόγνωρο για τα δεδομένα της παγκόσμιας ιστορίας. Αυτό συμβαίνει με δύο τρόπους: Πρώτον, με τη δημιουργία συγκεκριμένων γεωγραφικών χώρων που αναπαράγουν σταθερά την κυρίαρχη θέση τους στην παγκόσμια αγορά μέσω μαζικής προσέλκυσης κεφαλαίων, επενδύσεων σε έρευνες «υψηλής απόδοσης», εργαζομένων με υψηλή επαγγελματική και τεχνική κατάρτιση και, φυσικά, εκτεταμένων δικτύων επιρροής που χρησιμοποιούν το παγκόσμιο lobbying, την εκπαίδευση, τη διαφήμιση (π.χ. Νέα Υόρκη, Λονδίνο). Δεύτερον, με την ενίσχυση τοπικών και περιφερειακών ελίτ που, χρησιμοποιώντας κυρίως πολιτικά, διοικητικά και κατασταλτικά εργαλεία, ιδιοποιούνται μονομερώς τους καρπούς της ανάπτυξης, ακόμη και όταν η τελευταία φαίνεται σε κάποιο βαθμό να αγγίζει αποκεντρωμένα τις διάφορες περιοχές του πλανήτη (π.χ., βλ. Κίνα). Έτσι, η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να προκαλεί μια διπλή κίνηση ανισορροπίας και εκτεταμένης παραγωγής διευρυσμένων ανισοτήτων, τόσο μέσω της συγκέντρωσης πόρων πολλαπλής μορφής σε συγκεκριμένους τόπους όσο και μέσω της αποκέντρωσής τους. Στην πραγματικότητα, εάν λάβουμε υπόψη ότι η ανισότητα έχει την εγγενή τάση να αυτοαναπαράγεται όλο και πιο εκτεταμένα, όλο και πιο γρήγορα,⁹ είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η τεράστια αύξησή της στην εποχή μας οφείλεται στο γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση αφαίρεσε βασικά εργαλεία που συγκρατούσαν αυτή την τάση μέσα στα όρια ενός συνολικά αποδεκτού κοινωνικού συμβολαίου. Τέτοια εργαλεία ήταν οι θεσμικοί μηχανισμοί του εθνικού κράτους (κυρίως στη μορφή του κράτους πρόνοιας, της εθνικής αγοράς εργασίας και της εθνικής δημοκρατικής τάξης) σε συνδυασμό με ιστορικούς ταξικούς συσχετισμούς δύναμης στις εθνικές καπιταλιστικές κοινωνίες και το γεωπολιτικό διπολισμό μεταξύ των δύο γεωπολιτικο-στρατιωτικών μπλοκ Ανατολής και Δύσης.

Επομένως, βλέπουμε πως ούτε η απεδαφικοποίηση των αγορών ούτε η οικονομική ενοποίηση συνιστούν αυθύπαρκτες πραγματικότητες μιας αφηρημένης παγκοσμιοποίησης. Με άλλα λόγια, η απεδαφικοποίηση και η ενοποίηση δεν έχουν αυτοτελή υπόσταση, αλλά εμφανίζονται με χαρακτηριστικά που διαφοροποιούνται σημαντικά σε συνάρτηση με τη διακριτική ευχέρεια του παγκόσμιου άυλου κεφαλαίου να επιλέγει τόσο τους τόπους στους οποίους οι συνθήκες αξιοποίησής του και κερδοφορίας του είναι εξαιρετικά ευνοϊκές (π.χ. πόλεις παγκοσμιοποιημένης ανάπτυξης) όσο και τους τόπους οι οποίοι, ελλείψει τέτοιων συνθηκών, θα δεχθούν τα απόνερα της παγκόσμιας ανάπτυξης. Συμπερασματικά, έχουμε τη παγκόσμια δυναμική ενός αποσυντιθέμενου καπιταλισμού, στον οποίο κυριαρχούν η πολυμορφία, η μη-ολοκλήρωση¹⁰ και κυρίως η ανισορροπία και η αυξανόμενη ανισότητα. Υπ' αυτή την έννοια, η κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη ιδέα περί της παγκοσμιοποίησης συνιστά αφ' εαυ-

9. Βλ. Bauman, Zygmunt. 2014, *Πλούτος και Ανισότητα. Μας ωφελεί όλους ο πλούτος των ολίγων*; Αθήνα: εκδ. Οκτώ.

10. Βλ. Μπεκ, Ούλριχ. 1999, *Τι Είναι παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 76-77.

τής μια ιδεολογική στρέβλωση που μεταμφιέζει τις σχέσεις οικονομικής κυριαρχίας, εκμετάλλευσης και ανισότητας ακριβώς στο μέτρο που προβάλλει το είδωλο ενός παγκόσμιου οικονομικού συστήματος που αυτορυθμίζεται «δημοκρατικά» επειδή είναι «ανεξάρτητο» από συγκεκριμένα κέντρα πολιτικής απόφασης.

Τώρα, σε ό,τι αφορά τις πολιτισμικές διεργασίες, είναι ακόμη πιο δύσκολο να υποστηρίξει κανείς ότι παρατηρείται μια οριζόντια απεδαφικοποίηση και ενοποίηση των ταυτοτήτων. Και είναι εξίσου αφελές να υποστηριχθεί ότι οι σύγχρονες επικοινωνιακές τεχνολογίες οδηγούν αναπόδραστα σε μια εξαφάνιση των τοπικών πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων. Έχουμε κι εδώ μια πραγματολογική διαπίστωση με βάση την οποία διαμορφώνεται ένα αυθαίρετο ιδεολογικό συμπέρασμα. Γιατί, πράγματι, είναι άλλο πράγμα να διαπιστώνεις την πραγματική αδυναμία των τοπικών πολιτισμικών κοινοτήτων να νοηματοδοτήσουν πλήρως το σύγχρονο κόσμο και τις σύγχρονες σχέσεις εξουσίας και άλλο πράγμα να συνάγεις εξ αυτής της αδυναμίας την εξαφάνιση αυτών των κοινοτήτων. Η αντίληψη μιας υποτιθέμενης πολιτισμικής ενοποίησης του κόσμου με επίκεντρο ένα ενιαίο πρότυπο έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη θέση περί του πολιτισμικού κερματισμού που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση. Αυτή η αντίληψη περί της υποτιθέμενης πολιτισμικής παντοδυναμίας της παγκοσμιοποίησης οδήγησε στη διαπίστωση της οιονεί εξαφάνισης των δυνατοτήτων αντίστασης που (θα έπρεπε να) έχουν οι άνθρωποι έναντι των πολιτισμικών και ιδεολογικών χαρακτηριστικών της παγκοσμιοποιητικής διαδικασίας. Ο M. Bendle υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ότι η παγκοσμιοποίηση υπερτόνισε τον προσαρμοστικό χαρακτήρα της ατομικής ταυτότητας έναντι της κοινωνικής μεταβολής, δημιουργώντας έτσι μια βαθιά αντίφαση «μεταξύ της αποτίμησης της ταυτότητας ως κάτι θεμελιώδους που είναι κρίσιμο για την προσωπική ευεξία και τη συλλογική δράση και μιας θεωρητικοποίησης της ταυτότητας που την εμφανίζει ως κάτι κατασκευασμένο, ρευστό, πολλαπλό, πρόσκαιρο και κερματισμένο».¹¹

Από την πλευρά του ο A. Touraine υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση επιφέρει μια ρήξη βαθύτερη ακόμη κι από εκείνη που στη βιομηχανική κοινωνία είχε το μέτωπο αντιπαράταξης ανάμεσα στην αστική και στην εργατική τάξη.¹² Αυτή η ρήξη συνίσταται κυριολεκτικά σ' ένα βαθύ χάσμα που ανοίγει ανάμεσα στην τεχνική αποτελεσματικότητα των οικονομικών αγορών και στη νοηματοδοτική αδυναμία των πολιτισμικών κοινοτήτων. Έχουμε, δηλαδή, από τη μια πλευρά τον κόσμο της επίσημης οικονομίας που φαίνεται να πορεύεται με τεχνικά αποτελεσματικό έλεγχο των προϋποθέσεων λειτουργίας του (εξουδετέρωση του εθνικού κράτους, ρύθμιση της αγοράς εργασίας, εξειδίκευση της εργατικής δύναμης, προσδιορισμός της τεχνικής και πολιτι-

11. Βλ. Bendle, F. Mervyn. 2003, The crisis of 'identity' in high modernity, *The British Journal of Sociology* 53, pp. 1-18.

12. Βλ. Touraine, Alain. 1998, *Libertà, Uguaglianza, Diversità: Si Può Vivere Insieme?*, Milano: Il Saggiatore, p. 62.

κής σύνθεσης της εργατικής τάξης, έλεγχος της τεχνολογικής καινοτομίας κ.ο.κ.). Από την άλλη, έχουμε τον κόσμο της πολιτισμικής αναπαράστασης της ζωής, εντός του οποίου με δραματικό τρόπο εμφανίζεται στον καθημερινό βίο μια πολιτισμική αδυναμία να παραχθεί νόημα και αιτιολόγηση, να παραχθούν βαθύτερα κίνητρα και σχεσιακή δυναμική καθημερινής σύμπραξης και συνεργασίας. Άρα, εμφανίζεται μια πολιτισμική αδυναμία να παραχθεί ισχυρή ταυτότητα σε θέση να νοηματοδοτήσει τον περιρρέοντα κόσμο. Έτσι, στη λογική της παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται μια βαθιά αντίφαση ανάμεσα στα τεχνικά και στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του κοινωνικά διαρθρωμένου βίου. Τα αντιθετικά ζεύγη σημασιών και πρακτικών που παράγει αυτή η αντίφαση είναι πολλά: η οικονομία αντιπαράτίθεται στην κουλτούρα, η εργασία συγκρούεται με την ηθική, η αγορά καταδυναστεύει τους βιόκοσμους, η επιστήμη αγνοεί τα συναισθήματα, οι υλικές αξίες ανταγωνίζονται τις μετα-υλικές αξίες, η τεχνολογία υποβαθμίζει την ταυτότητα, τα δομημένα συμφέροντα αγνοούν τις ανθρώπινες ανάγκες, η ορθολογικότητα καταπιέζει την αυθόρμητικότητα, η μαζική κατανάλωση αυτονομείται από το προσωπικό βίωμα και ο αγοραίος ωφελιμισμός επικρατεί της υποκειμενικής νοηματοδότησης του βίου.¹³

Η πολιτισμική αδυναμία νοηματοδότησης εκδηλώνεται ως αποδιάρθρωση της ανθρώπινης εμπειρίας και κερματισμός της, ως ελαττωματική δυνατότητα να παραχθούν καθημερινές πρακτικές του υποκειμενικού βίου που να ερείδονται σε ουσιαστικές σχέσεις και σε ισχυρές συμβολικές αναπαραστάσεις και, βέβαια, που να μπορούν να συνδυαστούν και να συντεθούν με την εργαλειακή όψη της κοινωνικής πραγματικότητας που αντιπροσωπεύει ο κόσμος της επίσημης οικονομίας. Αν θέλουμε να κατανοήσουμε βαθύτερα αυτό το φαινόμενο του πολιτισμικού κερματισμού πρέπει να σκεφτούμε τις βαθιές διαφορές που εμφανίζουν η οικονομία και οι καθημερινοί βιόκοσμοι παραγωγής νοήματος. Η οικονομία λειτουργεί με βάση την τυπική σύμβαση των συμβαλλομένων μερών και τις σχέσεις υλικής, νομικής και θεσμικής ισχύος που η συνέργειά τους περικλείει, ενώ οι βιόκοσμοι λειτουργούν με βάση την άτυπη και αμοιβαία δέσμευση των ανθρώπων και τις σχέσεις συμβίωσης και επικοινωνίας που η καθημερινή συνεργασία τους προϋποθέτει. Η οικονομία λειτουργεί με κριτήριο την παραγωγή ατομικών ωφελημάτων, ενώ οι βιόκοσμοι με κριτήριο την αναπαραγωγή των συλλογικών σχέσεων συμβίωσης. Ο οικονομικός ορθολογισμός αντλεί τη νομιμοποίησή του αναγόμενος αξιωματικά στη «ψυχοκοινωνική σταθερά» του οικουμενικού ωφελιμισμού,¹⁴ ενώ οι συμβιωτικές πρακτικές αποκτούν αξιακή υπόσταση επειδή τροφοδοτούνται από πυκνές και σύνθετες ροές συναισθημάτων, αναγκών και επιθυμιών που διαπερνούν από αμέτρητα σημεία εκκίνησης τον αυθόρμητο καθημερινό βίο.

13. Βλ. Ψημίτης, Μιχάλης. 2011, *Εισαγωγή στα Σύγχρονα Κοινωνικά Κινήματα*, Αθήνα: Διάδραση, σ. 137.

14. Βλ. Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος. 2014, *Η Γυμνή Βασίλισσα. Έργα και ημέρες του οικονομικού λόγου*, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 114-117.

Πρακτικά, στο ατομικό επίπεδο δράσης, αυτός ο δυϊσμός στον προσδιορισμό των βαθύτερων αιτιολογικών κινήτρων και των πολιτισμικών αναπαραστάσεων του κόσμου απολήγει αναπόφευκτα σε αύξουσα διαφοροποίηση των πλαισίων από τα οποία το άτομο αντλεί τις βιωματικές εμπειρίες του και διαμορφώνει τα κίνητρα της συμπεριφοράς του. Η ενότητα του κόσμου έχει θραυστεί επειδή τώρα υπάρχουν πολλαπλά βιωματικά πλαίσια που παράγουν κρίσιμη εμπειρία και οργανώνουν τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και, μάλιστα, με τρόπο κάθε φορά διαφορετικό. Έτσι, τα καθημερινά «περάσματα» από το ένα πλαίσιο στο άλλο συχνά σηματοδοτούν τραυματικές εμπειρίες που το άτομο μαθαίνει να χειρίζεται στρατηγικά, επιδιώκοντας την κατασκευή ενός ευέλικτου εαυτού σε θέση να ανασύρει σε κάθε στιγμή την «κατάλληλη» αντίδραση, δηλαδή αυτή που ταιριάζει στη λογική δράσης, στη διάλεκτο συνεννόησης και στους κανόνες διάδρασης του πλαισίου αναφοράς. Η οικογένεια, η συγγένεια, τα οικεία δίκτυα, οι τοπικές κοινότητες και οι πολιτισμικές ταυτότητες έχουν σαφώς διαφορετικούς κώδικες συνεργασίας και επικοινωνίας από το κράτος και τους υπερεθνικούς οργανισμούς, την αγορά και την εργασία, τα τυπικά κοινωνικά δίκτυα. Οι έννοιες του σεβασμού, της υποχρέωσης, της δέσμευσης, της ανταπόδοσης, της δικαιοσύνης, της ανταλλαγής, της επιτυχίας, της ευτυχίας, των κοινών αγαθών και ούτω καθ' εξής, αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο, κάθε φορά ταιριαστό με το πρότυπο πολιτισμικής αναπαραστάσης που διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης δράσης και το βιωματικό πλαίσιο της δράσης που καλείται να ενεργοποιηθεί κατά περίπτωση.

Είναι προφανές ότι, όσο και αν τα πλαίσια μεταξύ τους διαδρούν και επηρεάζονται αμοιβαία, τα πρότυπα δράσης τους δεν μπορούν να μεταφερθούν από το ένα πλαίσιο στο άλλο χωρίς να χάσουν ή να αλλοιώσουν το αρχικό τους νόημα. Με όρους της κλασικής κοινωνιολογίας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουμε πλέον ένα άκεντρο σύστημα πολλαπλών και εν πολλοίς ανταγωνιστικών διαδικασιών κοινωνικοποίησης με διαφορετικά ηθικά περιεχόμενα και πρακτικά αποτελέσματα. Ο κεντρικός ρόλος ενός ενιαίου πολιτισμικού υποσυστήματος στην κοινωνικοποίηση έχει καταρρεύσει. Η περιπλοκότητα της ανθρώπινης ζωής, όπως ο D. Graeber μας θυμίζει, οφείλεται στο γεγονός ότι πολλές από τις ηθικές αρχές αλληλοαναιρούνται και μας ωθούν σε εντελώς διαφορετικές κατευθύνσεις.¹⁵

Πως όμως αντανakλάται αυτή η κατάσταση στο συλλογικό επίπεδο δράσης; Εδώ οι πολιτισμικές κοινότητες και οι ομαδικές ταυτότητες ενεργοποιούνται ακριβώς όταν διαμορφώνονται οι συνθήκες μιας πολιτισμικής ανασύνθεσης κι ενός αναπροσδιορισμού των προϋποθέσεων και των κριτηρίων της ατομικής δράσης. Ενεργοποιούνται, δηλαδή, όταν το ζήτημα της διάσπασης των πολιτισμικών προσδιορισμών των κριτηρίων και του ανταγωνισμού μεταξύ των βαθύτερων υποκειμενικών αιτιολογήσεων των επιλογών ατομι-

290 | 15. Βλ. Graeber, David. 2013, *Χρέος. Τα πρώτα 5.000 χρόνια*, Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες, σσ. 129-130.

κής δράσης δεν περιορίζεται απλώς στο πλαίσιο μιας «νοηματοδοτικής ευελιξίας» με βάση την οποία ο άνθρωπος ενεργοποιεί ατομικά τις δεξιότητές του προκειμένου να ανταποκριθεί στις διαφορετικές απαιτήσεις που η κάθε συγκυριακή κατάσταση θέτει, επιστρατεύοντας κατά περίπτωση διαφορετικές μορφές ευφυΐας (προσαρμοστικότητα, επινοητικότητα, υβριδική σύνθεση, ψυχολογική αποστασιοποίηση κ.ο.κ.). Πράγματι, όταν η πρακτική δυνατότητα του υποκειμένου να συνταιριάζει αταίριαστες καταστάσεις φτάσει στα λογικά, συναισθηματικά και ψυχικά της όρια, όταν δηλαδή η ίδια η κοινά νοηματοδοτημένη συμβίωση τίθεται εν αμφιβόλω από υπερβολική ευελιξία, τότε το «ζήτημα» της διάσπασης γίνεται «πρόβλημα» της ταυτότητας και των πιο μύχιων εσωτερικών παραδοχών. Σ' αυτή την περίπτωση, η κατοχύρωση της σχετικής αυτονομίας που χαρακτηρίζει τις σφαίρες παραγωγής διαφορετικών αναπαραστάσεων και προσδιορισμών της πραγματικότητας αποδεικνύεται δυσλειτουργική, επειδή έτσι μεταφέρεται μέσα στο ίδιο το άτομο η σύγκρουση των κόσμων που αυτές οι σφαίρες εκπροσωπούν.¹⁶ Εν ολίγοις, αποδεικνύεται ότι η τραυματική καθημερινή κυκλοφορία του ατόμου μεταξύ αυτών των σφαιρών υπονομεύει σταθερά την ικανότητά του να διακρίνει επαρκώς τα «σύνορα» που «διαβαίνει» κάθε φορά, και ανατρέπει μια συντεταγμένη δυνατότητά του να επιμερίζει κατάλληλα τους γνωστικούς, ψυχολογικούς και συναισθηματικούς πόρους που πρέπει κάθε φορά να κινητοποιεί ή να αδρανοποιεί. Προφανώς, εδώ η λογική της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, που οξύνει την πίεση που δέχεται το άτομο για να γίνει ευέλικτος «χειριστής του εαυτού του», αρχίζει να βρίσκει αντιστάσεις.

Οι πολιτισμικές κοινότητες και οι ομαδικές ταυτότητες συνιστούν ακριβώς συλλογικές προσπάθειες αντιστεκόμενων ανθρώπων απέναντι στην εργαλειακή λογική που επιβάλλουν οι αγοραίοι κώδικες συνύπαρξης μέσα στις ευνοϊκές συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Είναι συλλογικές προσπάθειες να αποτραπεί η οριστική νοηματοδοτική κατίσχυση του ατομικού ωφελιμισμού και του οικονομικού ορθολογισμού ως απόλυτων κριτηρίων της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των κοινωνικών σχέσεων. Κάτω από τον ιδεολογικά μεταμφιεσμένο στόχο της πολιτισμικής ενοποίησης του κόσμου, οι κυρίαρχες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης επιδιώκουν να καταστείλουν όλα τα συλλογικά εγχειρήματα που επιχειρούν να ορθώσουν ανάστημα σε μια αγοραίας μορφής ομοιογενοποίηση των κινήτρων συμπεριφοράς. Από την αντίθετη πλευρά, τα σημερινά κινήματα είναι σύγχρονες μορφές συλλογικής δράσης που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της δημιουργικής αναπαράστασης που έχει η κοινωνία για τον εαυτό της, αντιστέκονται στην εργαλειακή σύλληψη της ανθρώπινης δημιουργικότητας και προβάλλουν ένα ριζικά διαφορετικό πρότυπο ανασύνθεσης του κερματισμένου κόσμου.¹⁷

16. Βλ. Ψημίτης, Μιχάλης. 1996, Εναλλακτικά Κοινωνικά Κινήματα: Η Αναζήτηση του Εφικτού Ανάμεσα σε Υποκειμενικές Ανάγκες και Κρατικές Πολιτικές, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 8, σσ. 17-50.

17. Βλ. Touraine, Alain. 1998, *op.cit.*

Τώρα, μια κρίσιμη παρατήρηση αφορά τον χαρακτήρα αυτών που μόλις αποκλήθηκαν «πολιτισμικές κοινότητες και οι ομαδικές ταυτότητες». Πολύ συχνά ο όρος σημασιολογείται μονομερώς σε συνάρτηση με πολιτισμικές ομάδες που υποτίθεται ότι πραγματεύονται αποκλειστικώς ζητήματα «πνευματικών» δεδομένων της ζωής, όπως παραδόσεις, ήθη, συνήθειες,πίστεις, αξίες, ηθικές, στάσεις, υποκειμενικές επιλογές και λοιπά. Λαμβάνεται ως δεδομένο, δηλαδή, ότι αυτές οι ομάδες εξειδικεύονται σ' αυτά τα ζητήματα με τρόπο που λίγο πολύ τις απομονώνει από την υλική βάση της ζωής. Ότι αποτελούν κάτι σαν παρωχημένα ιδεοληπτικά «υπολείμματα» στην εποχή του ρεαλισμού και του ορθολογισμού. Αυτή η αντίληψη αντιπαραθέτει μετωπικά τον ορθολογισμό με το συναίσθημα και τις ιδέες κι έτσι αναγνωρίζει, στην καλύτερη περίπτωση, τις ομάδες που ασχολούνται με το συναίσθημα και τις ιδέες ως «αναγκαίο κακό», δηλαδή ως φορείς επεξεργασίας μιας ανορθολογικής παρέκκλισης από τις αξιωματικές αρχές του οικονομικού ορθολογισμού. Αυτή η παρέκκλιση θεωρείται επιτρεπτή μόνο όταν συμβαίνει εκτός της αγοράς και των ορίων δράσης της,¹⁸ επομένως, αφορά σε «παρωχημένες» κοινωνικές ομάδες οι οποίες, με βάση επιλογές που υπερασπίζονται «περιφερειακά» ως προς την οικονομία δικαιώματα (στα πεδία της γλώσσας, της θρησκείας, του περιβάλλοντος, της εθνότητας, του φύλου, της σεξουαλικής ζωής, των επιλεγμένων στιλ ζωής κτλ.), νομιμοποιούνται ακριβώς επειδή δεν επιδρούν άμεσα στη σφαίρα της παγκοσμιοποιημένης αγοράς.

Υπάρχουν, εντούτοις, δύο στοιχεία που ανατρέπουν αυτή την αγοραία προσέγγιση. Το πρώτο είναι ότι η ύπαρξη αυτών των ομάδων σηματοδοτεί αυτή καθαυτή ένα πόλο της ανθρώπινης δημιουργικότητας που αναγκαστικά «εισβάλλει» στη σφαίρα της αγοράς από τη στιγμή που ανταγωνίζεται ανοιχτά βασικές αξιωματικές αρχές και «οντολογικές» προϋποθέσεις του οικονομικού ρασιοναλισμού. Ο επιδιωκόμενος επιμερισμός των αρμοδιοτήτων των δύο σφαιρών αποδεικνύεται ανεφάρμοστος επειδή στην πραγματικότητα ο διαχωρισμός τους αποδεικνύεται εξαιρετικά δυσχερές, στο μέτρο που γίνεται το διακύβευμα καθημερινών αντικρουόμενων και συχνά ανταγωνιστικών πρακτικών που αφορούν στον ιδεολογικό προσδιορισμό των ηθικών και κανονιστικών προϋποθέσεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Υπ' αυτή την έννοια, η μορφή του σύγχρονου κινήματος παραπέμπει σ' έναν ειδικό τύπο συλλογικής δράσης, μέσω της οποίας συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ποικίλως συγκροτημένες αμφισβητούν μια συγκεκριμένη μορφή κοινωνικής κυριαρχίας που είναι ταυτόχρονα οικονομική, πολιτική και πολιτισμική.

Η τελευταία παρατήρηση μας φέρνει στο δεύτερο στοιχείο της αγοραίας λογικής που περιθωριοποιεί τις «πολιτισμικές κοινότητες και ομαδικές ταυτότητες» στην εξω-οικονομική σφαίρα. Είδαμε ότι αυτή η περιθωριοποίηση είναι αποτέλεσμα μιας τυπολατρικής αντίληψης που διαφοροποιεί τις ομάδες και τις συλλογικότητες και τις εντάσσει με αποκλειστικό τρόπο σε διακριτά πεδία δράσης με κριτήριο τον τομέα «εξειδίκευσης». Έτσι, όπως παρατηρή-

σαμε, αγνοεί (ή προσποιείται ότι αγνοεί) την κανονιστική λειτουργία των πολιτισμικά προσανατολισμένων ομάδων. Ταυτόχρονα, όμως, από την άλλη πλευρά αγνοεί (ή προσποιείται ότι αγνοεί) το γεγονός πως υπάρχουν πολλές συλλογικότητες του καθημερινού βίου που ενώ τοποθετούνται τυπικά στη σφαίρα της οικονομίας (υλικές σχέσεις δύναμης) την ίδια στιγμή διαδραματίζουν ενεργό ρόλο σε ζητήματα ευρύτερης ανανοηματοδότησης των κριτηρίων συμπεριφοράς και δράσης. Πρόκειται, για παράδειγμα, για μορφές συλλογικής δράσης που υπερασπίζονται συγκεκριμένα δικαιώματα στην εργασία, στην αμοιβή, στην ασφάλιση, στις συνθήκες απασχόλησης, στην ανταλλαγή και ούτω καθ' εξής, αλλά όχι σε μια στενά συντεχνιακή προοπτική. Αντιθέτως, διατηρούν μια βαθιά ηθική στάση ενταγμένη σ' αυτά τα ζητήματα, επιζητώντας να προσεγγίσουν ως ηθικά ζητήματα εκείνα που τυπικά και θεσμικά αντιμετωπίζονται με όρους σχέσεων υλικής ισχύος. Επομένως, δεν επιζητούν απλώς να αμβλύνουν προς όφελός τους τα αποτελέσματα της καπιταλιστικής κοινωνικο-ταξικής κυριαρχίας που ασκείται στο πεδίο των σχέσεων της οικονομίας, αλλά συχνά αμφισβητούν αυτά καθαυτά τα ηθικά θεμέλια της οικονομικής ζωής που βασίζονται στην ανισότητα και στην εκμετάλλευση. Εν προκειμένω, μπορεί κανείς χαρακτηριστικά στην Ελλάδα και στον κόσμο να σκεφτεί συλλογικότητες της αλληλέγγυας οικονομίας (κολεκτίβες εργασίας, ανταλλακτικά δίκτυα, τράπεζες χρόνου, εναλλακτικοί συνεταιρισμοί, συνεργατικά εγχειρήματα, κινήσεις χωρίς μεσάζοντες, δίκτυα και σωματεία ανέργων και επισφαλώς εργαζομένων κ.ά.) που κινητοποιούνται, έστω και με αντιφάσεις, προς αυτή την κατεύθυνση. Πρόκειται κι εδώ για «πολιτισμικές κοινότητες και ομαδικές ταυτότητες», επειδή η παρουσία τους στον ένα ή στον άλλο βαθμό μεταβάλλει δεδομένα πρόσληψης, ηθικής αξιολόγησης, αισθητικής οπτικής που αφορούν την κοινωνική συμβίωση και συνεργασία.

Επομένως, βλέπουμε να συντελείται μια θεμελιώδης για το μέλλον της κοινωνίας σύγκρουση. Ο οικονομικός και τεχνικός ορθολογισμός συγκρούεται με την πολιτισμική και βιωματική δημιουργικότητα. Η παγκοσμιοποίηση επιτελείται αναγκαστικά σε πεδία δράσης στα οποία αυτή η σύγκρουση λαμβάνει χαρακτηριστικά μιας διαρκούς ρήξης μεταξύ των ορθολογικών επιταγών του συστήματος και των βιωματικών αναγκών των υποκειμένων. Έτσι, βλέπουμε πως η παγκοσμιοποίηση, όταν προσπαθεί να ενοποιήσει τις αγορές, τελικά παράγει ανισορροπία και ανισότητα. Ενώ, όταν προσπαθεί να ενοποιήσει τις ταυτότητες, τελικά παράγει κερματισμό, αποδιάρθρωση και απόπειρες εναλλακτικής πολιτισμικής ανασύνθεσης! Γι' αυτό ακριβώς, τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα εξετάζονται με βασικό κριτήριο τη συμβολή τους αφενός στη μάχη κατά της κοινωνικής αδικίας και ανισότητας και, αφετέρου, στη δημιουργική αναδιάρθρωση της κερματισμένης εμπειρίας των ατομικών και των συλλογικών υποκειμένων.

3.2.: Ο μύθος της «παγκοσμιοποίησης από τα πάνω»

Ο ισχυρισμός της «παγκοσμιοποίησης από τα πάνω» συνιστά μια μακροδομική σύλληψη της παγκοσμιοποίησης συνώνυμη ενός παντοδύναμου κοσμοπολιτισμού που αποδομεί τις εθνικές και τοπικές πραγματικότητες και τις εγκλωβίζει σ' έναν απλό «ρόλο προσαρμογής» σε παγκόσμιες εξελίξεις. Είναι η γνωστή αρχή του «απεντοπισμού», σύμφωνα με την οποία η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί μια ολοένα ενισχυόμενη παγκόσμια κοινωνική σχέση που συνδέει διακριτές τοπικότητες με τρόπο ώστε οι τοπικές εξελίξεις να διαμορφώνονται ουσιαστικά από δράσεις που εκτυλίσσονται σε μακρινά μέρη του πλανήτη.¹⁹ Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, μάλιστα, συχνά η προσαρμογή δεν αφορά απλώς το βαθμό πιστής ευθυγράμμισης των τοπικών πραγματικότητων (κράτη, περιφέρειες) στις παγκόσμιες εξελίξεις, αλλά επεκτείνεται και στη «συμμόρφωση» ακόμη και των τοπικών, εθνικών, περιφερειακών αλλά και των παγκόσμιων μορφών συλλογικής δράσης που αντιστέκονται στην παγκοσμιοποίηση. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρείται ότι η παγκοσμιοποίηση παράγει σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη ένα σύνολο δομικών προσαρμογών και ομοιοτήτων στρατηγικού τύπου που τείνουν να διαμορφώνουν ομολογοποιημένες μορφές αντίστασης σ' αυτήν. Δηλαδή, η παγκοσμιοποίηση πλάθει τις συλλογικές δράσεις καθ' ομοίωσή της ακόμη και στο επίπεδο της οργανωμένης συλλογικής αντίστασης σε αυτήν! Υπό την έννοια αυτή, σε ό,τι αφορά για παράδειγμα την προοπτική μιας παγκόσμιας κινηματικής στρατηγικής, μια ισχυρή άποψη μέσα στα αντισυστημικά κινήματα ανά τον κόσμο κλίνει στην εκδοχή της οργάνωσης ενός παγκόσμιου κινήματος που θα μάχεται οριζόντια ενάντια στην τεράστια και οριζόντια ανάπτυξη των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Αυτή είναι η λογική της προσαρμογής στους όρους της αντιπαράθεσης που διαμορφώνει το ίδιο το παγκόσμιο κεφάλαιο και που εκφράστηκε χαρακτηριστικά από το σύνθημα «είμαστε το 99% ενάντια στο 1%!». Πρόκειται για εκείνη την πτέρυγα του παγκόσμιου κινήματος («Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ», «Κίνημα Παγκόσμιας Δικαιοσύνης») που απορρίπτει το στόχο της κατάκτησης της κρατικής εξουσίας, επειδή θεωρεί ότι η ταξική πάλη και οι κοινωνικοί αγώνες για τα δικαιώματα μπορούν να αναπτυχθούν καλύτερα μέσα από την αντιπαράθεση με τις μορφές εμφάνισης της παγκοσμιοποιημένης ισχύος του διεθνούς κεφαλαίου. Εντούτοις, μια άλλη ισχυρή άποψη εντός του παγκόσμιου κινήματος πριμοδοτεί τον αγώνα για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας και επαναφέρει στο προσκήνιο της κοινωνικής πάλης τη γεωγραφική διάσταση της συλλογικής δράσης.

Η ιδέα ότι η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, επειδή επιτελείται σε πλανητική κλίμακα με τους ίδιους ορμητικούς τρόπους και παρόμοιες αυταρχικές πολιτικές διαδικασίες, μπορεί να οδηγήσει σε παρόμοιες (αν όχι απaráλλακτες) μορφές συλλογικής δράσης αντίδρασης σε ολόκληρο τον πλανήτη πρέπει να απορριφθεί γιατί υποτιμά τις σημαντικές εθνικές διαφορές

στην οργάνωση των πολιτικών, συνδικαλιστικών και κινηματικών δομών σε εθνική και περιφερειακή κλίμακα. Η νεοφιλελεύθερη επίθεση ακολουθεί μεν συντεταγμένους μεταδημοκρατικούς κανόνες διάλυσης των μηχανισμών του κοινωνικού κράτους και βίαιης ανακατανομής του πλούτου υπέρ των ισχυρών, όμως αυτό δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι ωθεί όλους τους δρώντες σε όλες τις χώρες να δομηθούν με παρόμοιο τρόπο οργανωτικά και ταυτοτικά και να αναπτύξουν ρεπερτόρια δράσης ίδια ή παρόμοια. Σημαντικές τοπικές ιδιαιτερότητες και παραδόσεις εξακολουθούν να παραμένουν ισχυρές και να καθορίζουν την ποιότητα της δράσης και τη μορφή της συμμετοχής που θα κυριαρχήσουν στις συλλογικές αντιστάσεις κάθε χώρας. Επομένως, ακόμη και όταν κάποιες φορές σε παγκόσμια κλίμακα διαμορφώνονται δημιουργικές μορφές τοπικής δράσης με έντονα μεταξύ τους κοινά χαρακτηριστικά (όπως το 2011-12 με την «Αραβική Άνοιξη», τους Ισπανούς Indignados, τους Έλληνες Αγανακτισμένους, το «Occupy Wall Street» στις ΗΠΑ κ.ά.), εντούτοις αυτό το φαινόμενο δεν καταργεί τη δυνατότητα συλλογικών υποκειμένων σε άλλες χώρες να ακολουθούν κλασικότερα κινηματικά πρότυπα, όπως είναι ο παραδοσιακός συνδικαλισμός και μια πιο στερεότυπη κινηματική διαδικασία.²⁰ Έτσι, κρατώντας ως δεδομένο ότι η διάχυση των αγώνων και η μεταδοτικότητα της πάλης παραμένουν ενεργές μεταξύ εθνικά διαφορετικών υποκειμένων, σε βαθμό που να εμπνέουν συλλογικά υποκείμενα που είναι γεωγραφικά και κοινωνικά πολύ απομακρυσμένα μεταξύ τους, πρέπει ταυτόχρονα να σημειώσουμε ότι αυτή η ισχυρή ταυτοτική, γνωστική και συναισθηματική επικοινωνία δεν εμποδίζει τη διαμόρφωση διαφορετικών ανά χώρα ή ήπειρο τροπικοτήτων των κινηματικών δράσεων.

Η παγκοσμιοποίηση είναι επίσης μια διαδικασία «από τα κάτω», κι αυτό το «κάτω» δεν αναφέρεται απλώς στο κράτος αλλά, ακόμη σημαντικότερο, και σε πραγματικότητες πολύ μικρότερης γεωγραφικής κλίμακας, όπως τοπικές κοινότητες και γεωγραφικά εντοπισμένες συλλογικές προσπάθειες απελευθέρωσης από τα δεσμά της αγοράς. Αυτό δείχνει το τεράστιο, συνεχές και άστατο κύμα παγκόσμιας μετανάστευσης τα τελευταία χρόνια, καθώς και οι υπερεθνικές κοινότητες που δημιουργεί, ισχυρά συνδεδεμένες τόσο με τους πληθυσμούς των χωρών προορισμού όσο και με τις χώρες προέλευσης.²¹ Αυτό δείχνουν και νέοι πολιτικοί δρώντες στο παιχνίδι που εμφανίζονται, παραδείγματος χάρι υπό τη μορφή αλληλέγγυων συλλογικών δράσεων, κοινωνικών κινημάτων βάσης και δικτύων υπέρ των δικαιωμάτων, κατά της κλιματικής αλλαγής και της οικονομικής ανασφάλειας και υπέρ των εναλλακτικών μορφών ενέργειας. Η αυτονόμηση αυτών των κινημάτων βάσης από τις κρατικές δομές και η γεωγραφικά εντοπισμένη αντίσταση που αναπτύσσουν απέναντι στις τοπικές επιπτώσεις μια κρίσης που έρχεται ως αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης και της επιθετικότητας του παγκόσμιου κεφαλαίου συνι-

20. Βλ. Guzman-Concha, Cesar. 2012, The Students' Rebellion in Chile: Occupy Protest or Classic Social Movement?, *Social Movements Studies* 11(3-4), pp. 408-415.

21. Βλ. Noya, Javier & Rodriguez, Beatriz. 2010, *op. cit.*, p. 21.

στούν τα πολιτικά και ηθικά θεμέλιά τους. Τις περισσότερες φορές πρόκειται για συλλογικές δράσεις βαθιά ριζωμένες στον τοπικό χώρο, που αποδίδουν μείζονα στρατηγική σημασία στην τοπική δράση συγκρουσιακού χαρακτήρα και στη μικρή κλίμακα οικονομίας και πολιτικής.

Ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες, υποστηρίζεται πως η τοπική βιώσιμη παραγωγή, παρ' όλες τις απόπειρες των ελίτ να την εντάξουν στα δικά τους εννοιολογικά εργαλεία, συγκροτεί κυριολεκτικά μια ειδική οικογένεια κινήματων με ιδεολογικές αρχές, δομές οργάνωσης, ρεπερτόρια δράσης, αλλά και βιώσιμες τεχνολογίες σχετικές με γεωργία, ενέργεια, διαχείριση των αποβλήτων, εκπαίδευση, υπηρεσίες φροντίδας και πολιτική ζωή.²² Τέτοια κινήματα αποτελούν μία από τις ιδεοτυπικές εκδοχές των «κινήματων αντι-παγκοσμιοποίησης», την εκδοχή της «επανατοπικοποίησης» που συμπληρώνει τις εκδοχές της «δημοκρατικής παγκοσμιοποίησης» και της «ριζοσπαστικής μεταρρύθμισης», σ' ένα συνολικό πλαίσιο δράσης εντός του οποίου όχι σπάνια παρατηρούνται φαινόμενα όσμωσης μεταξύ των συλλογικών πρακτικών που παραπέμπουν και στις τρεις αυτές κινήματικές εκδοχές της αντι-παγκοσμιοποίησης.²³ Τα αυτοπροσδιοριζόμενα και ως «αυτόνομα κινήματα», συνδυάζουν αρχές που προέρχονται από τα κινήματα του «αγκραρισμού» (επιστροφή στην ύπαιθρο, αναδιανομή της γης, αγροτική ανεξαρτησία και αυτάρκεια, οικονομικές και πολιτικές κοινότητες μικρής κλίμακας), τα αυτονομιστικά κινήματα και τα αναρχικά κινήματα. Επομένως, απορρίπτουν το στόχο της κατάληψης της πολιτικής εξουσίας και την πάλη μαζικού χαρακτήρα, καθώς και οποιαδήποτε διαμεσολάβηση σε πολιτικό, οικονομικό, διανοητικό και ιδεολογικό επίπεδο που διαχωρίζει τα κοινωνικά προβλήματα από την άμεση δράση στον καθημερινό βίο. Παράλληλα, τοποθετούν τη δράση πριν από την ιδεολογία, και εργάζονται για ένα ριζικό και από τα κάτω μετασχηματισμό της καθημερινότητας.²⁴ Στο πεδίο της οικονομικής ανάλυσης, τα αυτόνομα κινήματα παγκοσμίως σπάνια επικαλούνται το μαρξισμό. Η οικονομική τους ανάλυση στηρίζεται σε θεωρητικά πλαίσια που προσδιορίζονται από έννοιες όπως «ανάπτυξη», «εξάρτηση» και, ιδίως, «αποικιοκρατία». Έτσι, κατακτούν περισσότερη αναλυτική ευελιξία και αντίστοιχη διεισδυτικότητα σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα.²⁵ Ο όρος «αυτονομία» σ' αυτά τα κινήματα δεν παραπέμπει απλώς σε ακηδεμόνευτες μορφές συλλογικής δράσης. Αναφέρεται κυρίως στην οικοδόμηση καθημερινών βιωματικών πρακτικών σε τοπικό επίπεδο που είναι εναλλακτικές ως προς τους παγκοσμιοποιημένους και παγκοσμιοποιητικούς τρόπους ζωής. Πρόκειται για συλλογικές αντιστάσεις που υπερασπίζονται κοινοτικές μορφές ζωής, αλληλεγγύης και αυτοκυβέρνησης.

22. Βλ. Starr, Amory and Adams, Jason. 2003, *Anti-globalization: The Global Fight for Local Autonomy*, *New Political Science* 25(1), pp, 19-42.

23. *ibid.*, pp. 19-20. Βλ. επίσης, Starr, Amory. 2000, *Naming the Enemy: Anti-Corporate Movements Confront Globalization*, London: Zed Books.

24. Βλ. Starr, Amory and Adams, Jason. 2003, *op. cit.*, p. 29.

25. *ibid.*, p. 36.

Σε ό,τι αφορά τη γεωγραφική κατανομή των αυτόνομων κινήματων, μπορούμε να πούμε ότι ιστορικά εμφανίζονται πιο δυναμικά και εκτεταμένα στις λεγόμενες «αναπτυσσόμενες χώρες» (ειδικά στη Λατινική Αμερική), όμως η παρουσία τους γίνεται τις τελευταίες δεκαετίες όλο και δυναμικότερη σε χώρες της Ευρώπης, της Βόρειας Αμερικής (ειδικά στον Καναδά) και στην Αυστραλία. Παρά τις πολιτικές και πολιτισμικές διαφορές τους, τα αυτόνομα κινήματα εκκινούν από τη βασική παραδοχή ότι ο καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός σε όλες τις εκδοχές του οδηγεί αναπόφευκτα στην πλήρη εξάρτηση και καθυπόταξη των τοπικών κοινωνιών και στην εντατική εκμετάλλευση των ανθρώπων και της φύσης. Ο δρόμος αντίστασης που επιλέγουν είναι οι τοπικές αντιστάσεις σε παγκόσμιες δυνάμεις, με τρόπο ώστε να διαμορφώνεται μια εναλλακτική ανάπτυξη που εστιάζει στην αξιοποίηση της τοπικής γνώσης για την αποεμπνευματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και στη δημιουργία «ελεύθερων ζωνών» στις οποίες μπορούν ελεύθερα και αδιαμεσολάβητα να παράγονται, να κυκλοφορούν και να ανταλλάσσονται προϊόντα, υπηρεσίες, ιδέες και γνώσεις. Τέτοιες μορφές αντίστασης μπορούν να είναι: κινήματα αναδιανομής της γης, αγροτικοί συνεταιρισμοί βάσης, κολεκτίβες εργασίας, αυτοδιαχειριζόμενοι εκδοτικοί συνεταιρισμοί, παραγωγικές κοινότητες, κοινωνικά κέντρα, πρακτικές αλληλέγγυας οικονομίας, πειρατικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, κοινοβιακά αγροκτήματα, εγχειρήματα εργατικής αυτοδιαχείρισης κ.άλ..

Προφανώς, οι πρόσφατες άγριες επιθέσεις του παγκόσμιου χρηματιστικού κεφαλαίου σε επιμέρους εθνικές κοινωνίες (π.χ. Αργεντινή, Ισημερινός, Ελλάδα), διαμέσου της χειραγώγησης των οικονομιών τους, επανέφερε το ζήτημα της εδαφικοποίησης των μορφών αντίστασης ως απάντησης στις καταστρεπτικές επιπτώσεις της ριζικής φτωχοποίησης μεγάλων κοινωνικών ομάδων και τοπικά εντοπισμένων πληθυσμών. Αυτό το γεγονός προκάλεσε γενικότερα μια σχετική ύφεση στην ανάπτυξη των νομαδικών και υπερεθνικού χαρακτήρα μορφών κοινωνικής αντίστασης που είχαν αναπτυχθεί κυρίως την περίοδο 1995-2008. Φαίνεται δηλαδή ότι, στον αστερισμό των κινήματων αντι-παγκοσμιοποίησης, η εκδοχή της «επανατοπικοποίησης» κερδίζει έδαφος, ενώ υποχωρούν οι εκδοχές της «δημοκρατικής παγκοσμιοποίησης» και της «ριζοσπαστικής μεταρρύθμισης» που εξακολουθούν να εκφράζονται κυρίως μέσω του «Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ». Επομένως, μπορούμε να πούμε, προς το παρόν, ότι τα αυτόνομα κινήματα συνιστούν συλλογικές δράσεις που διαμέσου της επανατοπικοποίησης εστιάζουν συνδυαστικά σε κοινοτικού τύπου αντιστάσεις (απέναντι) στην παγκοσμιοποίηση και σε εναλλακτικές οικονομικές και πολιτικές πρακτικές.

3.3.: Ο μύθος του «εκτοπισμού των παλαιών ανισοτήτων»

Ένας ακόμη από τους μύθους της παγκοσμιοποίησης είναι ότι η νέα κοινωνική διαστρωμάτωση που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση εκτοπίζει τις παλαιές ταξικές και κοινωνικές ανισότητες της εποχής του βιομηχανικού καπιταλισμού, σε βαθμό που να μπορούμε να μιλάμε για μια εντελώς νέα κοινωνική | 297

δομή στον αναπτυγμένο καπιταλισμό. Στην πραγματικότητα, λένε οι Noya & Rodriguez,²⁶ η νέα στρωματοποίηση και οι παλαιές ανισότητες απλώς επικαλύπτονται. Η παγκοσμιοποίηση προκαλεί νέους άξονες ανισότητας, νέες παγκόσμιες ελίτ («παγκόσμια υπερ-τάξη», «κοσμοπολίτικη τάξη»), όμως οι παλιές ανισότητες διατηρούνται ή/και ενισχύονται. Η γεωγραφική κινητικότητα γίνεται νέο κριτήριο διαστρωμάτωσης, αλλά συγχωνεύεται με τα παραδοσιακά κριτήρια της απασχόλησης, του εισοδήματος, του κοινωνικού και πολιτισμικού κεφαλαίου κτλ.. Υπό το πρίσμα αυτό, η παγκοσμιοποίηση συνιστά ασφαλώς δύναμη μετασχηματισμού των παλαιών ανισοτήτων, αλλά αυτή η ίδια μετασχηματίζεται και προσαρμόζεται στα δεδομένα των υπάρχουσών δομών ανισότητας.

Έτσι, από την αμοιβαία επικάλυψη παλαιών και νέων ανισοτήτων και τη συγχώνευση των κριτηρίων κοινωνικής διαστρωμάτωσης που αυτές προκαλούν, δημιουργούνται καινούργιες αντιπαρατιθέμενες εναλλακτικές πολιτικές, που μόνο επιφανειακά μπορούν να θεωρηθούν ως συγγενικές ή ότι ανήκουν στην ίδια λογική δράσης. Δηλαδή, η αμοιβαία διείσδυση παλαιών και νέων ανισοτήτων και η συγκρότηση αντίστοιχων κοινωνικών ομάδων δημιουργούν ένα περίπλοκο τοπίο αντιπαράθεσης κοινωνικών στρατηγικών των επιμέρους ομάδων που είναι μεν υβριδικό, σύμφωνα με τα κλασικά κριτήρια κοινωνικής διαστρωμάτωσης της βιομηχανικής κοινωνίας, όμως ταυτόχρονα περικλείει δυναμικές σύγκρουσης που έχουν βαθιές ρίζες στο παρελθόν. Ας δούμε ένα σχετικό παράδειγμα. Στο επίπεδο της πρακτικής αντιμετώπισης των κοινωνικών ανισοτήτων σε συνθήκες διαχείρισης της σύγχρονης οικονομικής κρίσης έχουμε δύο ιστορικά καινοφανείς, αλλά και διαμετρικά αντίθετες, κοινωνικές στρατηγικές που διαμορφώνονται αμφότερες στο πεδίο της λεγόμενης «κοινωνικής οικονομίας». Αυτές οι στρατηγικές, που περιέχουν συγκρουσιακά στοιχεία τα οποία αναφέρονται τόσο σε παλαιές όσο και σε νέες ανισότητες είναι, αφενός, η «αλληλέγγυα οικονομία» και, αφετέρου, η «νέα επιχειρηματικότητα». Η αλληλέγγυα οικονομία συμπεριλαμβάνει όλα εκείνα τα εγχειρήματα που εφαρμόζουν αρχές της ανταλλακτικής οικονομίας, του δίκαιου εμπορίου, της ισότητας στην παραγωγική διαδικασία και της λογικής του δώρου (συνεργατικά εγχειρήματα, πειράματα εργατικής αυτοδιαχείρισης, ανταλλακτικά δίκτυα, εναλλακτικοί συνεταιρισμοί, συλλογικές κουζίνες, χαριστικά παζάρια, κοινωνικά φαρμακεία κτλ.). Συνιστά πλέγμα δραστηριοτήτων που εντάσσεται σε μια επιλογή συλλογικής αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση, συναρτάται κυρίως με ανισότητες παλαιού τύπου (στέρση, φτώχεια, αδυναμία πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, κοινωνικός αποκλεισμός κ.ο.κ.), όμως εγκαθιδρύει συλλογικές εξισωτικές πρακτικές νέου τύπου σε σχέση με τις διεκδικήσεις του παραδοσιακού συνδικαλιστικού κινήματος της βιομηχανικής εποχής (π.χ. ο εξισωτικός προσδιορισμός τους κόστους της παρεχόμενης εργασίας με βάση το χρόνο απασχόλησης, ή η λογική του δώρου στην παραγωγική διαδικασία, το μοίρασμα της γνώσης κ.ο.κ.).

Η νέα επιχειρηματικότητα, αντιθέτως, συνιστά μια τεχνική εργαλειοποίησης της παγκοσμιοποίησης με κοινωνικό προσωπείο. Λειτουργεί αποθεώνοντας την «επιχειρηματική καινοτομία» ως πυρήνα της καπιταλιστικής λογικής και αποτελεί μια επιλογή των λίγων να υπερβούν ατομικά τις συνέπειες της κρίσης και τις παλαιές ανισότητες που προκαλεί για παράδειγμα η διαρθρωτική ανεργία και η έλλειψη εισοδήματος. Πρόκειται όμως για κοινωνικά επιθετικές στρατηγικές που προκαλούν νέες ανισότητες και μορφές εκμετάλλευσης και νέα εκμεταλλεζόμενα κοινωνικά υποκείμενα (π.χ. σύγχρονο πρεκαριάτο) μέσα από την ευέλικτη χρήση της εργατικής δύναμης, άλλοτε ως απλήρωτης «εθελοντικής εργασίας» σε ΜΚΟ κι άλλοτε ως υπαμειβόμενης εποχικής εργασίας σε ιδιωτικές εταιρείες. Ή, πάλι, πρόκειται για επιτυχημένες καπιταλιστικές πρακτικές που, εκμεταλλεζόμενες τις συνθήκες οικονομικής κρίσης και διαστρεβλώνοντας τις αρχές της αλληλέγγυας οικονομίας, κερδοσκοπούν πάνω στην έννοια της καινοτομίας και εμβάλλουν το χρήμα και το κέρδος σε τυπικά αλληλέγγυες και συνεργατικές δραστηριότητες.²⁷

Επομένως, βλέπουμε ότι διαμορφώνεται ένα υβριδικό πεδίο οικονομικών πρακτικών στο οποίο συνυπάρχουν στρατηγικές αντιμετώπισης των ανισοτήτων που ανήκουν σε αντιφατικές πραγματικότητες, όπως είναι η αλληλέγγυα οικονομία και η νέα επιχειρηματικότητα. Σ' αυτό το πεδίο, που μπορούμε συμβατικά να ονομάσουμε «πεδίο της κοινωνικής οικονομίας», παλαιές και νέες ανισότητες επικαλύπτονται και διαπλέκονται με τρόπους που, αφ' εαυτών, δεν προδικάζουν ένα σίγουρο μελλοντικό σενάριο εξέλιξης. Δεδομένα όπως παράδοση και καινοτομία, εκμετάλλευση και χειραφέτηση, κινητικότητα και ριζώμα κ.ο.κ. συνυπάρχουν, αλληλοδιαπλέκονται και επηρεάζονται αμοιβαία με δυναμικό τρόπο. Η αλληλέγγυα οικονομία και η νέα επιχειρηματικότητα υιοθετούν η κάθε μια τις πιο συμβατές για τη δική τους φιλοσοφία δράσης καινοτομικές πρακτικές της άλλης ή αντιγράφουν μεταξύ τους κανονιστικές αρχές, επικοινωνιακούς κώδικες και συμβολικές αναφορές. Σ' ένα τέτοιο τοπίο σφιχτής διαντίδρασης είναι φυσικό να γίνονται διαπερατά τα σύνορα, να θολώνουν οι διαχωριστικές γραμμές, να διεισδύουν στοιχεία της λογικής της μιας στρατηγικής στη λειτουργία της άλλης.

Συνοψίζοντας τη συζήτηση περί των θέσεων της «μυθολογίας της παγκοσμιοποίησης», πρέπει να θεωρήσουμε ότι η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση πόρρω απέχει από το να έχει επιβάλει την αποκέντρωση και την απεδαφικοποίηση των αγορών και των ταυτοτήτων, την αποδόμηση των εθνικών και τοπικών πραγματικοτήτων και την εξαφάνιση των παλαιών ταξικών ανισοτήτων του βιομηχανικού καπιταλισμού. Αυτό σημαίνει ότι η συστηματικά καλλιεργούμενη αίσθηση παντοδυναμίας της παγκοσμιοποίησης έχει ως στόχο να αποκρύψει επιμελώς την ύπαρξη διάσπαρτων στον κόσμο συλλογικών υποκειμένων που αντιστέκονται στην εκμετάλλευση, εξεγείρονται στην αδικία, παλεύουν για την αξιοπρέπεια, διεκδικούν αναγνώριση και προοικονομούν ένα

27. Βλ. Καλλής, Γιώργος. 2014, AirBnb: συνεργατική οικονομία ή μαφία των διαμεσολαβητών; *Αλληλεγγύη για όλους* (<https://goo.gl/H9NKf6>).

εναλλακτικό μέλλον μέσα στις εμπειρίες του παρόντος. Η παντοδυναμία της παγκοσμιοποίησης μπορεί να αμφισβητηθεί και πρακτικά αμφισβητείται από εξεγερμένες ταυτότητες, τοπικές κοινότητες, αδικημένες συλλογικότητες, εκμεταλλεόμενες κοινωνικές ομάδες και τάξεις, εναλλακτικούς τρόπους ζωής. Ολόκληρο το φάσμα της παγκοσμιοποίησης διαπερνάται από τη δυναμική των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων. Οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις, που χρησιμοποιούν την παγκοσμιοποίηση για να κυριαρχήσουν επί των αντιπάλων τους, αντιδρούν στην παρουσία των κινημάτων είτε κατασταλτικά είτε μέσω ιδεολογικής διείσδυσης και βιοπολιτικής χειραγώγησης. Την ίδια στιγμή, αναδιπλώνονται για να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες που προκαλούν τα κινήματα επί της νομιμοποίησης των θεσμικών πολιτικών που εξυπηρετούν αυτές τις δυνάμεις. Σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης σχέσεις εξουσίας, κυριαρχίας και εκμετάλλευσης εδραιώνονται και ξεθεμελιώνονται καθημερινά. Οι φορείς αυτών των σχέσεων οφείλουν καθημερινά να συγκρούονται με κοινωνικά κινήματα που υπερασπίζονται τα δικαιώματα των πολλών και των «από κάτω». Οι διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού σε όλα τα πεδία και τα συμφέροντα που παρατάσσονται από πίσω τους οφείλουν να συνυπολογίζουν κάθε φορά την αντίσταση και την αυτόνομη δράση των κινημάτων, την ίδια στιγμή που τα κινήματα αντιλαμβάνονται την ανάγκη να αυτοπροσδιορίζονται καθημερινά ως συλλογικά υποκείμενα που βρίσκουν και επεκτείνουν τις δυνατότητες της αυτόνομης δράσης τους εντός ορίων και εμποδίων που τίθενται ετεροπροσδιοριστικά από απρόσωπους μηχανισμούς και κρυμμένες εξουσίες.

4. Σύγχρονα κινήματα επανατοπικοποίησης, κατά της παγκοσμιοποίησης

Όπως ήδη σημειώθηκε παραπάνω, στο επίπεδο των συλλογικών δράσεων μια πρακτική αμφισβήτηση της μυθολογίας της παγκοσμιοποίησης προέρχεται από τα αποκαλούμενα «κινήματα επανατοπικοποίησης», ή «κινήματα μετάβασης/κοινότητες μετάβασης»,²⁸ ή «προεικονιστικά κινήματα»,²⁹ αυτά που στη χώρα μας τοποθετούμε κυρίως στο ευρύ φάσμα της αλληλέγγυας οικονομίας. Οι «προεικονιστικές πολιτικές» είναι σημείο-κλειδί των κινημάτων επανατοπικοποίησης. Εμβάλλουν στη συγκεκριμένη καθημερινότητα του παρόντος τις αλλαγές που το κίνημα επιζητά ως τελικό στόχο μέσα σε ένα ασαφές μέλλον. Οικοδομούν σε μικρο-κλίμακα και στο σήμερα τους τρόπους εφαρμογής μιας μελλοντικής προοπτικής, δηλαδή της πραγμάτωσης της επιθυμητής μορφής της κοινωνίας.

28. Βλ. Kostakis, Vasilis, Niaros, Vasilis, Dafermos, George, and Bauwens, Michel. 2015, *Design Global Manufacture Local: Exploring the contours of an emerging productive model, Futures* 73, pp. 126-135.

29. Βλ. Starr, Amory and Adams, Jason. 2003, *op. cit.*.

Τα κινήματα επανατοπικοποίησης (ΚΕΤ) οικοδομούν πυρήνες μιας κοινωνικής αντίστασης βασισμένης σε στρατηγικές τοπικής αυτονομίας και επανατοπικοποίησης, που ανοίγουν εναλλακτικές επιλογές απέναντι σε σύγχρονους παγκοσμιοποιημένους τρόπους ζωής. Μπορούν να αναλυθούν δε με βάση τρία θεμελιώδη χαρακτηριστικά τους: την εδαφικοποίηση των αντιστάσεων, την προεικόνιση των μεταβολών και την κοινότητα σχέσεων.

Εδαφικοποίηση: Οι σύγχρονες επιθέσεις του χρηματιστικού κεφαλαίου και του νεοφιλευθερισμού σε επιμέρους εθνικές κοινωνίες της Δύσης, διαμέσου της χειραγώγησης των οικονομιών τους, επανέφερε το ζήτημα της εδαφικοποίησης των μορφών αντίστασης και της σχετικής ύφεσης στην ανάπτυξη των νομαδικών και υπερεθνικού χαρακτήρα μορφών κοινωνικής αντίστασης που είχαν αναπτυχθεί κυρίως την περίοδο 1995-2008. Σε αντίθεση με το κίνημα της εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης, που τη δεκαετία του 2000 ήταν νομαδικό, τα κινήματα των πλατειών της Β. Αφρικής και της Ευρώπης είναι στατικά και εδραία: «Η ακινησία τους οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι είναι πολύ βαθιά ριζωμένα στα τοπικά και εθνικά κοινωνικά ζητήματα». ³⁰ Κι ο R. Zibechi, επίσης, επιχειρηματολογεί υπέρ της εδαφικοποίησης των κινήματων όταν ισχυρίζεται ότι η εδαφικότητα και το ρίζωμα στο γεωγραφικό χώρο αποτελούν τα ισχυρά πεδία των νέων αστικών κοινοτικών κινήματων τόσο στη διαδικασία της αναπαραγωγής της ζωής όσο και σε εκείνη της αντίστασης απέναντι στο κεφάλαιο και στο κράτος. ³¹ Έτσι, εφεξής η έννοια του κινήματος αυτή καθαυτή νοείται ως «απόρριψη του προσδιορισμένου ή επιβεβλημένου χώρου και ως αλλαγή του κοινωνικού τύπου, ως ξεγλίστρημα με τη στενή έννοια». ³²

Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι βασικό χαρακτηριστικό των μορφών αντίστασης σήμερα είναι η ανταλλαγή εμπειριών και τεχνογνωσίας ανάμεσα σε παρόμοιες κινηματικές καταστάσεις που είναι εδαφικά προσδιορισμένες και αναζητούν τρόπους αμεσότερης συνεργασίας των ανθρώπων (κινήματα των πλατειών και Occupy), σε αντίθεση με μια πιο οριζόντια συνεργασία πολλαπλών συλλογικοτήτων του πρόσφατου παρελθόντος που οργανωνόταν και αναπτυσσόταν σε μεγάλο βαθμό σε υπερεθνική βάση (το παγκόσμιο «κίνημα των κινήματων»). Φυσικά, αυτή η μεταβολή δεν σηματοδοτεί την κατάργηση των οριζόντιων μορφών συνεργασίας μεταξύ διαφορετικών, εθνικών, κοινωνικών, πολιτικών πολιτισμικών, και φυλετικών κινηματικών εμπειριών. Σημαίνει όμως ότι το κέντρο βάρους της παγκόσμιας αντίστασης μεταφέρεται στα σημεία όπου το παγκόσμιο κεφάλαιο εξαπολύει τις κοινωνικά στοχευμένες και γεωγραφικά εντοπισμένες επιθέσεις του. Από το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα και μετά, αυτά τα σημεία είναι ακριβώς οι εθνικοί κοινωνικοί σχηματισμοί που εμφανίζονται πιο ευάλωτοι στις μανούβρες χειραγώ-

30. Hardt, Michael and Negri, Antonio. 2012, Declaration, p. 3, (<https://antonionegri-english.files.wordpress.com/2012/05/93152857-hardt-negri-declaration-2012.pdf>).

31. Βλ. Zibechi, Raúl. 2010, *Αυτονομίες και Χειραφετήσεις. Η Λατινική Αμερική σε Κίνηση*, Αθήνα: Αλάνα, σ. 92.

32. Στο ίδιο, σ. 88.

γησης των οικονομιών τους: Ισλανδία, Ισπανία, Πολωνία, Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία, «αναπτυσσόμενες χώρες», κ.ο.κ..

Τώρα, σε ό,τι αφορά το μεσο –και μικρο– επίπεδο, οι εδραίες συλλογικό-τητες εμφανίζονται με τη μορφή των ΚΕΤ τα οποία, όπως είδαμε, δεν στοχεύουν στην κατάληψη της πολιτικής εξουσίας και στην πάλη μαζικού χαρακτήρα, στο μέτρο που απορρίπτουν την αρχή της διαμεσολάβησης σε πολιτικό, οικονομικό, διανοητικό και ιδεολογικό επίπεδο. Επειδή στην αντίληψή τους τα κοινωνικά προβλήματα και η άμεση δράση στον καθημερινό βίο είναι άμεσα συνυφασμένα, αντιλαμβάνονται την πολιτική παρέμβαση ως διαρκές έργο ενός ριζικού και από τα κάτω μετασχηματισμού της καθημερινότητας.

Προεικόνιση: Τα ΚΕΤ επιχειρούν, μέσα από συλλογικά πειραματικά εγχειρήματα του παρόντος, να προεικονίσουν παραδειγματικά την κοινωνική συμβίωση του μέλλοντος. Δεν πρόκειται απαραίτητα για μια υποκατηγορία των κινηματικών μορφών δράσης. Η προεικόνιση ως μορφή δράσης εξαρτάται από μια συλλογική δέσμευση: το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της δράσης δεν συνιστά στρατηγικό στόχο τοποθετημένο στο μέλλον, αλλά είναι επιτελεστικά παρόν μέσα στην ίδια τη δράση την ώρα που αυτή λαμβάνει χώρα. Δηλαδή, δράση και αποτέλεσμα είναι δεδομένα αξεχώριστα μεταξύ τους, δεν θεμελιώνουν ανισοβαρή σχέση αιτίου και αιτιατού. Στην παραδοσιακή θεωρία των κινημάτων ξέραμε ότι με τη στρατηγικού τύπου δράση το αποτέλεσμα έρχεται ως δυνητική έκβαση μιας συγκροτημένης προσπάθειας που χρησιμοποιεί με τον πιο παραγωγικό τρόπο τα διαθέσιμα μέσα για την επίτευξη του σκοπού. Στις μέρες μας, εντούτοις, γίνεται ολοένα σαφέστερο πως τα πειράματα αυτοδιαχείρισης του βίου αποκαθλώνουν τον σκοπό από το μακρινό βάθος ενός θολού μέλλοντος και τον καθιστούν οργανικό μέρος της καθημερινής συλλογικής προσπάθειας. Έτσι, ψήγματα του μέλλοντος εγκαθίστανται στο παρόν μας. Η μορφή της οργάνωσης, ο τρόπος της απόφασης, η ποιότητα της κοινωνικής σχέσης, το είδος της συμβίωσης, όλα αυτά δεν αποτελούν πια «στόχους», είναι τέτοια ψήγματα.

Τα ΚΕΤ συνιστούν δέσμες δράσεων που στοχεύουν στην οικοδόμηση τρόπων ζωής μέσω προεικονιστικών επιλογών, δηλαδή προεικονίζοντας σε μικρή και διαχειρίσιμη κλίμακα εκτεταμένες συλλογικές μεταβολές.³³ Είναι κινήματα βάσης που εργάζονται για να οικοδομήσουν κοινοτικές αντιστάσεις απέναντι στις προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής, της εξάντλησης των ορυκτών καυσίμων και της οικονομικής ανασφάλειας. Αντί να εστιάζουν στο κράτος ως χώρο προς αμφισβήτηση ή μετασχηματισμό, υιοθετούν την προσέγγιση «το κάνουμε μόνοι μας», δίνοντας προτεραιότητα στην αυτονομία και στην προεικονιστική δράση. Αξιοποιούν κοινότητες θεμελιωμένες σε τοπικά πλαίσια, είναι ανοιχτού τύπου και χαρακτηρίζονται από ένα ήθος πειραματισμού και μάθησης. Η πολιτική σημασία των πρακτικών επανατοπικοποίησης και προεικόνισης που εφαρμόζουν αυτά τα κινήματα βρίσκεται ουσιαστικά στο

302 | 33. Βλ. Haenfler, Ross, Johnson, Brett, Jones, Ellis. 2012, Lifestyle Movements: Exploring the Intersection of Lifestyle and Social Movements, *Social Movement Studies* 11(1), pp. 1-20.

γεγονός ότι κατασκευάζουν γεωγραφικά εντοπισμένες εναλλακτικές απέναντι σε παγκοσμιοποιημένους τρόπους ζωής.³⁴ Τα άτομα που συμμετέχουν στα ΚΕΤ εξασκούνται στην καθημερινή ζωή στην τάση να αναζητούν δραστηριότητες που βασιζονται στην ηθική ακεραιότητα, στο προσωπικό υποκειμενικό νόημα και στην αυθεντικότητα.

Κοινότητα: Η ύπαρξη κοινοτικών μορφών συλλογικής δράσης δεν συνιστά πρόταση «επιστροφής» στο παρελθόν, σε κάτι που υποτίθεται ότι απωλέσαμε μέσα στον ορυμαγδό της εκσυγχρονιστικής καταιγίδας που χτύπησε τον κόσμο μας τις δεκαετίες που πέρασαν. Δεν είναι επιθυμία να ξαναβρούμε «χαμένους παραδείσους», αλλά είναι πρόταση επινόησης νέων, στέρεων και μεστά νοηματοδοτημένων κοινωνικών δεσμών. Αυτό σημαίνει πως η κατασκευή των κοινοτήτων του σήμερα δεν συνιστά ένα σύγχρονο κοινωνικό λουδισμό, δεν στοχεύει στην καταστροφή παραγωγικών εργαλείων, υλικών ή άυλων αγαθών. Μάλλον εισηγείται την κατασκευή καινούργιων εργαλείων νοηματικής παραγωγής και στοχεύει σε σύγχρονες μορφές συλλογικής δράσης που αξιοποιούν τις αξίες της συνύπαρξης, της συνεργασίας και της αλληλεγγύης. Έτσι, η κοινότητα που θα προκύψει δεν θα είναι μίμηση, επιστροφή ή νεκρανάσταση παρελθόντων κόσμων. Θα είναι κατασκευή ζωηρών και εσωτερικά πλούσιων κοινοτήτων με τα σύγχρονα εργαλεία της μετανεωτερικότητας: την εκθετική αναστοχαστικότητα, την υβριδικότητα και τη διαπερατότητα των ταυτοτήτων.

Πρόκειται, δηλαδή, κυριολεκτικά για «επινοημένες κοινότητες» οι οποίες εντούτοις εδώ είναι έργα συλλογικά, της καθημερινής συμβιωτικής σχέσης ανθρώπων που οικοδομούν νέους τρόπους συνεργασίας και, συνάμα, νέους τρόπους συνείδησης των καθημερινών προβλημάτων τους. Από τα κάτω επινοημένες κοινότητες, λοιπόν. Όπως λέει ο Z. Bauman, όλες οι κοινότητες είναι επινοημένες, συμπεριλαμβανομένης και της παγκόσμιας κοινότητας, όμως, «[...] η επινόηση μετατρέπεται σε απτή και ισχυρή δύναμη ενσωμάτωσης όταν υποστηρίζεται από κοινωνικά παραγμένους και κοινωνικά βιώσιμους θεσμούς συλλογικής αυτοαναγνώρισης και αυτοδιεύθυνσης».³⁵ Στις περιπτώσεις αυτές ο κοινοτικός δεσμός εμφανίζεται ως ο ισχυρός συνδετικός κρίκος μιας συλλογικής ταυτότητας που νοηματοδοτείται πλήρως (άρα και νομιμοποιείται πλήρως) από τις επιτευχθείσες μορφές μιας συμβίωσης που είναι εντελώς ξεχωριστή και ιδιαίτερη για τα δεδομένα της τυπικής καθημερινής ζωής. Μιας συνεργασίας που είναι εντελώς πρωτόγνωρη για τα δεδομένα της τυπικής διάδρασης σε όλα τα πεδία του καθημερινού βίου (σπίτι, γειτονιά, εργασία, χώροι συνένυρεσης, σχολείο, θεσμοί κ.ο.κ.).

34. Βλ. Hardt, Emily. 2013, In Transition: The Politics of Place-based, Prefigurative Social Movements, *Open Access Dissertations* 744, (https://scholarworks.umass.edu/open_access_dissertations/744).

35. Βλ. Bauman, Zygmunt. 2003, The Fate of Humanity in the Post-Trinitarian World, in Wagner, Peter and Stråth, eds. *Between Two Wars. Jarina and Zygmunt Bauman's Analyses of the Contemporary Human Condition*, EUI Working Paper HEC No. 2003/4, European University Institute, Fiesole, p. 37.

Η συνεργασία αυτή δεν συνιστά υποχρεωτική (π.χ. λόγω συγγένειας αίματος) δέσμευση στην αμοιβαιότητα των υποχρεώσεων. Απεναντίας, πρόκειται στην κυριολεξία για διαρκώς επινοημένες κοινότητες που παράγονται και αναπαράγονται σε συνθήκες υψηλής αναστοχαστικής και κριτικής ικανότητας των μελών τους και που διατηρούνται στο χρόνο ακριβώς επειδή η κατασκευασμένη συλλογική ταυτότητα νοηματοδοτεί κατάλληλα την ατομική συμμετοχή, ενώ ταυτόχρονα η ίδια η ταυτότητα τροφοδοτείται και αποκτά περιεχόμενο ως ποιότητα δεσμού από μια συλλογική δράση η οποία εκφράζει τα μέλη της, υπό την έννοια ότι αυτά αναγνωρίζουν με συμβολικό και πρακτικό τρόπο τα αποτελέσματα της συλλογική δράσης ως αποτελέσματα της δράσης του καθενός. Σύμφωνα με την M. Adler, «Η έννοια της “κοινότητας” είναι θεμελιώδης στην προεικόνιση της επιθυμητής κοινωνίας και αφορά τη δημιουργία εξισωτικών κοινωνικών σχέσεων και αποκεντρωμένων κοινοτικών θεσμών».³⁶ Η μορφή των κοινοτήτων που οικοδομούν τα ΚΕΤ μπορεί να αποδοθεί ιδανικά με τους όρους της S. Federici: «[...] , εάν η δημιουργία κοινών (commoning) έχει κάποιο νόημα, τότε αυτό θα πρέπει να είναι η παραγωγή του εαυτού μας ως κοινού υποκειμένου. Έτσι πρέπει να αντιλαμβανόμαστε το σύνθημα “κανένα κοινό χωρίς κοινότητα”. Αλλά η “κοινότητα” πρέπει να νοείται όχι ως μια περιφραγμένη πραγματικότητα, ως μια ομάδα ανθρώπων ενωμένων από αποκλειστικά συμφέροντα που τους διαχωρίζουν από άλλους, όπως συμβαίνει με τις κοινότητες που σχηματίζονται στη βάση της θρησκείας ή της εθνικότητας, αλλά μάλλον ως ποιότητες σχέσεων, ως αρχή συνεργασίας και ευθύνης του ενός έναντι του άλλου και έναντι της γης, των δασών, των θαλασσών, των ζώων».³⁷

Με την επιρροή της οικονομικής κρίσης, στην Ελλάδα όπως και σε άλλες χώρες, εμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια πολλές τοπικές κινήσεις και πρωτοβουλίες που εντάσσονται στο ευρύτερο εγχείρημα της αλληλέγγυας οικονομίας. Μια πρώτη προσέγγισή τους δείχνει με σαφήνεια ότι στην πλειοψηφία τους τείνουν να ενσωματώσουν την οικονομική συνδιαλλαγή στην ποιότητα των βαθιά νοηματοδοτημένων υποκειμενικών δεσμών, μέσα από δράσεις που αναδεικνύουν στην καθημερινή πρακτική το εργαλείο της τοπικής αυτονομίας. Σε αυτές τις πρωτοβουλίες περιλαμβάνονται: αυτοδιαχειριζόμενες ενώσεις αγροτικής παραγωγής ή/και μεταποίησης, αυτοοργανωμένοι ανεξάρτητοι αγροτικοί συνεταιρισμοί, συλλογικές καλλιέργειες σε αστικούς χώρους και προάστια, συνεταιριστικά εστιατόρια, ομάδες ανταλλαγής σπόρων, δίκτυα ανταλλαγής προϊόντων και υπηρεσιών, δίκτυα άμεσης επαφής παραγωγών/καταναλωτών, αυτόνομοι εκδοτικοί συνεταιρισμοί, δωρεάν φροντιστηριακά μαθήματα, κοινωνικά φαρμακεία και παντοπωλεία για ανασφάλιστους, ανταλλακτικά παζάρια, συλλογικές κουζίνες, εναλλακτικές καλλιτεχνικές ομάδες, εγχειρήματα εργατικής αυτοδιαχείρισης και δίκτυα «ομότιμης παραγωγής».

36. Bl. Adler, Marina. 2012, Collective identity formation and collective action framing in a Mexican “movement of movements”, *Interface*, 4(1), p. 297.

37. Federici, Silvia. 2011, Feminism and the Politics of the Commons, *The Commoner*.

5. Η αλληλέγγυα οικονομία ως νέος οικονομικό-κοινωνικός σχηματισμός

Η μαρξιστική κοινωνική σκέψη επεξεργάστηκε την έννοια «οικονομικο-κοινωνικός σχηματισμός» ως εργαλείο κατασκευής μιας γενικής θεωρίας της ιστορίας, δηλαδή του διαρκούς κοινωνικού μετασχηματισμού. Μιλώντας για τον «οικονομικό σχηματισμό της κοινωνίας» (ökonomische Gesellschaftsformation) ο Μαρξ αναφέρεται σε μια δυνητική κατάσταση επαναστατικής μετάβασης που οφείλεται στη σύγκρουση μεταξύ των υλικών παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής εντός μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Ο Κ. Μαρξ υπογραμμίζει ότι αυτή σύγκρουση εμπλέκει επίσης το σύνολο των μορφών αντίληψης και εννοιολόγησης αυτής της σύγκρουσης, δηλαδή την ιδεολογική, πολιτική, νομική, θρησκευτική, φιλοσοφική καλλιτεχνική μορφή.³⁸

Σε μια σύγχρονη απόδοση του όρου, ο οικονομικο-κοινωνικός σχηματισμός (Κ-ΟΣ) ορίζεται ως ένα σύνολο τρόπων να οργανώνονται και να συνδυάζονται οι λειτουργικά συνεκτικοί μεταξύ τους τύποι κοινωνικής δράσης που είναι θεμελιώδεις για να εξασφαλιστεί η ζωή μιας κοινωνίας.³⁹ Ο μαρξισμός, αν και αποδίδει την πρωτοκαθεδρία των τύπων κοινωνικής δράσης στις (α) οικονομικές σχέσεις, εντούτοις δεν παραλείπει να συμπεριλάβει στον Ο-ΚΣ τρεις ακόμη βασικούς τύπους κοινωνικούς δράσης. Είναι εκείνοι που συνδέονται με: (β) την πολιτική αναπαραγωγή της κοινωνίας (ρύθμιση των συγκρούσεων και επίτευξη των συλλογικών σκοπών), (γ) την κοινωνικο-πολιτισμική αναπαραγωγή (αναπαραγωγή της συλλογικής μνήμης, του εκπαιδευτικού συστήματος, των μέσων πληροφόρησης και των συστημάτων επικοινωνίας) και, (δ) τη βιοψυχική αναπαραγωγή (δημογραφικές πολιτικές και πολιτικές ελέγχου της οικογένειας, της υγειονομικής περίθαλψης, των ψυχοθεραπευτικών πρακτικών και των τοπικών κοινοτήτων).

Το ενδιαφέρον για εμάς στοιχείο στην έννοια του Ο-ΚΣ βρίσκεται στη μαρξιστική διαπίστωση ότι στο σύγχρονο κόσμο συνυπάρχουν διαφορετικοί σχηματισμοί, δηλαδή διαφορετικοί τρόποι να οργανώνονται οι θεμελιώδεις τύποι κοινωνικής δράσης που η μεταξύ τους λειτουργική συνεκτικότητα εξασφαλίζει τη συνολική αναπαραγωγή της κοινωνίας αναφοράς. Με άλλα λόγια, καθένας από τους διαφορετικούς σχηματισμούς περιλαμβάνει τους δικούς του ειδικούς τρόπους αναπαραγωγής της κοινωνίας (ή βασικούς τύπους κοινωνικής δράσης) στα επίπεδα της οικονομίας, της πολιτικής διαδικασίας, της κοινωνικο-πολιτισμικής και της βιοψυχικής συγκρότησης. Προφανώς, δεν βρίσκονται όλοι οι Ο-ΚΣ στην ίδια θέση. Άλλοι αναπτύσσονται και άλλοι παρακμάζουν. Άλλοι είναι σε θέση κυριαρχίας, άλλοι σε θέση υποταγής.

38. Βλ. Marx, Karl. [1974], *Per la Critica dell'Economia Politica*, in Gruppi, Luciano, ed. *Opere Scelte. Marx, Engels*, Roma: Editori Riuniti, p. 747.

39. Βλ. Gallino, di Luciano. 1994, Formazioni economico-sociali, *Enciclopedia delle scienze sociali*, p. 3 (http://www.treccani.it/enciclopedia/formazioni-economico-sociali_%28Enciclopedia-delle-scienze-sociali%29/).

Άλλοι μάλιστα είναι ατελείς, δηλαδή τους λείπει ένας επαρκώς δομημένος τρόπος οργάνωσης των τύπων δράσης είτε επειδή τον έχασαν υπό την πίεση άλλων Ο-ΚΣ είτε επειδή δεν πρόλαβαν ακόμη να τον αναπτύξουν.

Κοινό χαρακτηριστικό τους όμως είναι ότι ο καθένας μπορεί να αναπτυχθεί στα διάκενα άλλων Ο-ΚΣ. Έτσι, μπορεί είτε να παραμείνει επί καιρώ λειτουργικός και να «εκδηλωθεί» όταν ένας άλλος σχηματισμός καταρρεύσει. Ή, επίσης, να εισέλθει σε λανθάνουσα κατάσταση όταν ο ίδιος καταρρεύσει. Οι βασικοί Ο-ΚΣ που δέχεται ο μαρξισμός είναι: Η αγροτική κοινότητα, η μεγάλη γαιοκτησία, η μικρή αγροτική ιδιοκτησία, ο επιχειρηματικός καπιταλιστικός σχηματισμός, ο ολιγοπωλιακός καπιταλιστικός σχηματισμός και ο κρατικός σχηματισμός (στις εκδοχές του διευθυντικού Ο-ΚΣ ή κοινωνικού κράτους και του κολεκτιβιστικού Ο-ΚΣ ή σοσιαλιστικού κράτους).⁴⁰ Η δυνατότητα της παράλληλης ανάπτυξης διαφορετικών τρόπων οργάνωσης των θεμελιωδών τύπων κοινωνικής δράσης οφείλεται σε μια ιστορικά επιβεβαιωμένη τάση υβριδικών συνδυασμών. Ενώ, δηλαδή, από ιδεοτυπική άποψη οι διαφορετικοί Ο-ΚΣ ανταγωνίζονται συνολικά ο ένας τον άλλο, αντιπαραθέτοντας έτσι μεταξύ τους τις διαφορετικές λειτουργικές συνεκτικότητες των τεσσάρων τύπων κοινωνικής δράσης ή τρόπων αναπαραγωγής της κοινωνίας, στην πρακτική ζωή ορισμένοι από τους τρόπους αναπαραγωγής κάποιων Ο-ΚΣ «εμφιλοχωρούν» στα κενά αναπαραγωγής που εμφανίζουν άλλοι, πιο ισχυροί Ο-ΚΣ.

Πράγματι, πολλοί από αυτούς τους Ο-ΚΣ είναι ταυτόχρονα παρόντες στις σύγχρονες κοινωνίες. Σχηματισμοί όπως της αγροτικής κοινότητας, της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας, του επιχειρηματικού, ολιγοπωλιακού καπιταλισμού και του διευθυντικού κρατισμού συνυπάρχουν δίπλα-δίπλα, συγκρούονται και συνεργάζονται, συμμειγνύοντας διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης των τύπων αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας. Ιστορικά, για παράδειγμα, από το διευθυντικό κρατικό σχηματισμό ο επιχειρηματικός καπιταλιστικός σχηματισμός και ο ολιγοπωλιακός καπιταλιστικός σχηματισμός άντλησαν δεκαετίες κοινωνικής ειρήνης (στο επίπεδο της πολιτικής αναπαραγωγής, δηλαδή της ρύθμισης των συγκρούσεων), χάρις στα συστήματα πρόνοιας και δημόσιας περίθαλψης (βιοψυχική αναπαραγωγή) που ανέπτυξε ο πρώτος, όπως άντλησαν και μια γενναία οικονομική ώθηση μέσω των κρατικών δαπανών και παραγωγeliών (οικονομική αναπαραγωγή). Ένα άλλο παράδειγμα είναι η περίπτωση της απονομιμοποίησης του κοινωνικού κράτους. Ο διευθυντικός κρατικός σχηματισμός δέχεται μια ολομέτωπη επίθεση εκ μέρους του νεοφιλελευθερισμού από τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Οι ηγετικές ελίτ προσπαθούν να εξαρθρώσουν πλήρως τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές αυτού του σχηματισμού (αλλά και την κουλτούρα που τον στήριζε), που παρέπεμπε σε μια κοινωνία πιο αλληλέγγυα. Η απόπειρα όμως για πλήρη επιστροφή στο φιλελευθερισμό μένει ατελέσφορη. Η αναγόρευση της αγοράς σε ιδεατό τύπο «σκαλώνει» σε δομικά προβλήματα της λειτουργίας της αγοράς, που χρειά-

ζεται τον κρατικό παρεμβατισμό για να σώσει τις τράπεζες, για παράδειγμα. Όπως «σκαλώνει» και σε δίκτυα συμμαχίας, γνωριμίας και αμοιβαίου συμφέροντος που αναπαραγάγουν τη στενή μεταδημοκρατική διαπλοκή επαγγελματικών πολιτικών, οικονομικών και μιντιακών παραγόντων.

Επομένως, σήμερα, στις κρυμμένες πτυχές του επιχειρηματικού και ολιγοπωλιακού καπιταλισμού, λανθάνουν τύποι αναπαραγωγής της κοινωνίας που ανήκουν σε άλλους σχηματισμούς, όπως συνέβαινε πάντα. Ανάμεσα σε αυτούς ανήκει κι ένας νέος Ο-ΚΣ, η αλληλέγγυα οικονομία (ΑΟ). Διατείνομαι, δηλαδή, ότι η ΑΟ συνιστά αφ' εαυτής ένα σύνολο τρόπων οργάνωσης των τύπων κοινωνικής αναπαραγωγής που ιδεοτυπικά διακρίνεται από τους υπόλοιπους. Εφαρμόζει λοιπόν βασικούς τύπους κοινωνικής δράσης που συνιστούν ένα άλλο «υπόδειγμα» αναπαραγωγής της κοινωνίας, ικανό τόσο να συνεργαστεί όσο και να συγκρουστεί με τους υπόλοιπους σχηματισμούς, κυρίαρχους ή λανθάνοντες.

5.1.: Η αλληλέγγυα οικονομία ως εναλλακτικός Ο-ΚΣ

Θα προσπαθήσουμε εν συντομία να συνθέσουμε τα διακριτικά γνωρίσματα της ΑΟ που την καθιστούν δυναμικά εναλλακτικό, ως προς τους υπάρχοντες Ο-ΚΣ, υπόδειγμα τρόπων οργάνωσης της κοινωνικής αναπαραγωγής συνολικά. Προφανώς, εδώ παίζουν βασικό ρόλο τα χαρακτηριστικά των ΚΕΠ που προαναφέρθηκαν. Η ΑΟ δεν είναι απλώς μια διαφορετική οικονομία, αλλά διαπερνά με τη δική της λειτουργική συνεκτικότητα και τους τέσσερις τρόπους κοινωνικής αναπαραγωγής. Εκκινεί από τη θέση ότι ο εκσυγχρονισμός δεν απελευθερώνει, αίσθηση που οδηγεί στο στόχο της εναλλακτικής ανάπτυξης που εστιάζει στην τοπική γνώση και στην αποεμπορευματοποίηση της φύσης.⁴¹

Στο επίπεδο της οικονομικής αναπαραγωγής, ανανεώνει την ίδια την έννοια της αλληλεγγύης, στο μέτρο που θέτει το ζήτημα της δημιουργίας συλλογικοτήτων που αναλαμβάνουν οικονομικές δραστηριότητες σε σύγκρουση όχι μόνο με την κυρίαρχη οικονομική πολιτική, αλλά και ευρύτερα με τις πρακτικές της αγοράς και του καπιταλισμού.⁴² Θεμελιώδης τάση του τρόπου παραγωγής στην ΑΟ είναι ότι η αλληλεγγύη και η οριζοντιότητα δεν υλοποιούνται απλώς με τα αποτελέσματα της οικονομικής δραστηριότητας (προϊόντα, πόροι, αγαθά, υπηρεσίες), αλλά εισέρχονται μέσα στο σύνολο αυτής της δραστηριότητας και δρουν στις διαφορετικές φάσεις του οικονομικού κύκλου: παραγωγή, κυκλοφορία, κατανάλωση και συσσώρευση.⁴³ Στην περίπτωσή μας, επομένως, η αλληλεγγύη δεν εμφανίζεται απλώς στο τέλος του παραγωγικού κύκλου (αφήνοντας έτσι απείραχτες τις ισορροπίες των σχέσε-

41. Βλ. Starr, Amory and Adams, Jason. 2003, *op. cit.*, p. 37.

42. Βλ. Λινάρδος-Ρυλμόν, Πέτρος, 2012, Η αλληλέγγυα οικονομία και ο χαρακτήρας της ανατροπής, *Red Notebook*, (<http://rednotebook.gr/details.php?id=7557>).

43. Βλ. Migliaro, Luis Razeto. 2003, *Le Dieci Strade dell'Economia di Solidarietà*, Bologna: Editrice Missionaria Italiana, p. 18.

ων εκμετάλλευσης, κυριαρχίας και εξουσίας που ιστορικά έχουν εμπεδωθεί), αλλά εισέρχεται στο εσωτερικό της καθαυτό οικονομίας λειτουργώντας στις διαφορετικές φάσεις του οικονομικού κύκλου. Έτσι, οι άνθρωποι μπορούν να παράγουν με αλληλεγγύη, να κατανέμουν με αλληλεγγύη, να συσσωρεύουν και να αναπτύσσουν με αλληλεγγύη.⁴⁴

Στο επίπεδο της πολιτικής αναπαραγωγής η ΑΟ χαρακτηρίζεται από την οριζόντια διάταξη των σχέσεων και τη συμμετοχική ή άμεση δημοκρατία. Η ρύθμιση των συγκρούσεων και η επίτευξη των συλλογικών σκοπών επιτυγχάνονται διαμέσου των ΚΕΤ που οικοδομούν κοινοτικές αντιστάσεις συνδυάζοντας την άρνηση της εξουσίας και την απόρριψη της ετερονομίας με τη θεμελίωση αυτόνομων χώρων έκφρασης και δράσης. Η αμεσολάβητη συμμετοχή και η αυτοδιαχείριση είναι θεμελιώδη χαρακτηριστικά της πολιτικής λειτουργίας. Οι ίδιες οι παραγωγικές δραστηριότητες της ΑΟ διαμορφώνονται μέσα από δημοκρατικές πολιτικές διεργασίες που διαμορφώνουν εξισωτικούς τρόπους αμοιβών εργασίας, καινούργιες ισορροπίες προσωπικών και κοινωνικών λογικών και ρηξικέλευθους συνδυασμούς ανάμεσα σε υλικά και ηθικά κίνητρα.⁴⁵ Η δημιουργία αποκεντρωμένων πολιτικών θεσμών σε τοπικό επίπεδο στοχεύει στη διαμόρφωση μιας πολιτικής δημοκρατίας ευέλικτης και μικρής κλίμακας,⁴⁶ όπου επιμέρους πολιτικές υποκουλτούρες (αναρχισμός, παράδοση του Γκάντι, θεωρία του Ρουσσώ, ιθαγενείς κουλτούρες) συνδράμουν στην προσπάθεια να προστατευτούν οι άνθρωποι από την εκμετάλλευση και να αντιμετωπιστεί η φτώχεια τους.⁴⁷

Η κοινωνικο-πολιτισμική και η βιο-ψυχική αναπαραγωγή στην ΑΟ σε μεγάλο βαθμό συγχωνεύονται με τον τρόπο παραγωγής και την πολιτική οργάνωση και στηρίζονται σε τοπικά θεμελιωμένες και αυτόνομες κοινότητες. Αυτές είναι ανοιχτού τύπου και χαρακτηρίζονται από ένα ήθος πειραματισμού και εκμάθησης. Έτσι, η κοινωνικοποίηση και η εκπαίδευση, η αναπαραγωγή των μέσων πληροφόρησης και των συστημάτων επικοινωνίας, καθώς και οι πρακτικές περίθαλψης, βοήθειας και θεραπείας πραγματοποιούνται ουσιαστικά διαμέσου καθημερινών πρακτικών επανατοπικοποίησης και προεικόνισης που εφαρμόζουν αυτά τα κινήματα όταν ουσιαστικά οικοδομούν σε τοπικό πλαίσιο εναλλακτικές σχέσεις παραγωγής και πολιτικής οργάνωσης απέναντι στα υπερτοπικά μοντέλα δράσης. Στο πλαίσιο αυτό, αποδίδεται πολύ μεγάλη σημασία στις τοπικές κουλτούρες και σε μια προσπάθεια σύνδεσης της τεχνολογίας με τις τοπικές παραδόσεις πολιτισμικής επικοινωνίας, με απώτερο στόχο να προκύπτουν συνεχώς ανανεωμένα πλαίσια κατασκευής της συλλογικής μνήμης.

Ο τρόπος και οι σχέσεις παραγωγής του Ο-ΚΣ της ΑΟ τείνουν να συνδυάζουν τρόπους και σχέσεις που ανήκουν σε άλλους ιστορικούς σχηματισμούς,

44. *ibid.*, pp. 18-19.

45. Βλ. Λινάρδος-Ρυλμόν, Πέτρος. 2012, *ό.π.*.

46. Βλ. Starr, Amory and Adams, Jason. 2003, *op. cit.*, p. 22.

47. *ibid.*.

όπως η αγροτική κοινότητα (αυτοδιαχειριζόμενα παραγωγικά εγχειρήματα), η μικρή αγροτική ιδιοκτησία (αυτοοργανωμένοι συνεταιρισμοί, ανταλλακτικά δίκτυα, απευθείας σχέσεις παραγωγών και καταναλωτών) και η εργατική αυτοδιαχείριση της κολεκτιβιστικής εκδοχής του κρατικού καπιταλισμού (κατειλημμένα εργοστάσια). Αυτός ο συνδυασμός, όμως, δεν επέρχεται ως αποτέλεσμα «επιλεκτικής συγγένειας», αλλά μέσα από μια βαθιά αναστοχαστική επεξεργασία επιλογής, απόρριψης και κατασκευής η οποία δημιουργεί κυριολεκτικά καινούργιες υβριδικές κατασκευές στα επίπεδα παραγωγής της οικονομίας, της πολιτικής, της πολιτισμικής διαμόρφωσης και της βιο-ψυχικής συγκρότησης. Υπό το πρίσμα αυτό, έχει μεγάλη σημασία ότι η ΑΟ συχνά συνδέεται στενά με την αντίληψη της «αποανάπτυξης», νοούμενη ως ένα αντικαπιταλιστικό σχέδιο ζωής βασισμένο στην κατασκευή συμβιωτικών και αυτόνομων κοινοτήτων με βάση την αποεμπορευματοποίηση, την επανατοπικοποίηση της παραγωγής και της κουλτούρας, την οικολογική αντίληψη, την εγκρατή κατανάλωση και τις σχέσεις μεταξύ ισότιμων στο πλαίσιο της άμεσης και συμμετοχικής δημοκρατίας.⁴⁸ Δεν πρόκειται για καπιταλιστικά παρωχημένες κατηγορίες, αλλά για μορφές κοινωνικής συλλογικότητας που ιδιοποιούνται με άλλους όρους το χώρο και οργανώνουν τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων στηριζόμενες στην εμπιστοσύνη, στην αλληλοβοήθεια, στα δίκτυα ισότιμης ανταλλαγής και ενίοτε στον καταλυτικό ρόλο της γυναικείας φιγούρας. Αυτές είναι εδαφικοποιημένες κοινωνικές πρακτικές συνεργασίας που αντιστέκονται στην παγκοσμιοποίηση.

48. Βλ. Λατούς, Σερζ. 2008, *Το στοίχημα της απο-ανάπτυξης*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας και Λατούς, Σερζ. 2013, *Προς μια κοινωνία της λιτής αφθονίας. Παρανοήσεις και διαμάχες γύρω από την αποανάπτυξη*, Αθήνα: εκδόσεις Συναδέλφων.